

Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity

Jozef Pavlovič

Syntax slovenského jazyka II

Trnava 2012

© doc. PaedDr. Jozef Pavlovič, CSc.

Recenzenti:

doc. PhDr. Anna Rýzková, CSc.

PhDr. Ingrid Hrubaničová, PhD.

Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity 2012

ISBN 978-80-8082-525-3

Obsah

Úvod.....	6
1. Súvetie (zložená veta)	7
1.1 Prirad'ovacie (parataktické) súvetia.....	7
1.1.1 Pravé prirad'ovacie súvetia (pravá parataxa).....	8
1.1.2 Nepravé prirad'ovacie súvetia (nepravá parataxa).....	9
1.2 Podrad'ovacie (hypotaktické) súvetia	10
1.2.1 Pravá hypotaxa	11
1.2.2 Nepravá hypotaxa.....	11
1.3 Zložené súvetie.....	11
1.3.1 Zložené súvetie s prvou základnou štruktúrou	12
1.3.2 Zložené súvetie s druhou základnou štruktúrou	12
1.3.3 Zložené súvetie s treťou základnou štruktúrou	12
2. Modálna stránka výpovede.....	14
2.1 Postojová modálnosť	14
2.1.1 Oznamovacie (enunciatívne) vety	15
2.1.2 Opytovacie (interogatívne) vety	15
2.1.2.1 Zisťovacie opytovacie vety	16
2.1.2.2 Dopĺňacie opytovacie vety	16
2.1.3 Rozkazovacie (imperatívne) vety	17
2.1.4 Želacie vety	18
2.2 Istotná (persuazívna) modálnosť	18
2.3 Voluntatívna (vôľová) modálnosť.....	19
3. Polopredikatívne (poloветné) konštrukcie.....	20
3.1 Prechodníková poloветná konštrukcia	21
3.1.1 Prechodník nedokonavých sloviess	22
3.1.2 Prechodník dokonavých sloviess	23
3.2 Poloветné konštrukcie s činným príčastím.....	23
3.2.1 Prítomné príčastie.....	23
3.2.2 Minulé príčastie.....	24
3.3 Poloветné konštrukcie s trpným príčastím	24
3.4 Poloветné konštrukcie s neurčitkom	25
4. Významová výstavba výpovede a slovosled	27

4.1 Úsekový predel.....	27
4.2 Intonačné centrum	28
4.3 Slovosled	29
4.3.1 Významová výstavba vety	29
4.3.2 Gramatický činiteľ.....	30
4.3.3 Rytmicový činiteľ.....	30
4.3.4 Spolupatričnosť slov.....	31
5. Syntaktické modifikácie výpovede	32
5.1 Polaritná modifikácia – gramatická negácia	32
5.1.1 Vetná a členská negácia	34
5.1.2 Celková a čiastková negácia	35
5.1.3 Operátory gramatickej negácie.....	36
5.1.3.1 Základné negačné prostriedky.....	36
5.1.3.2 Združené prostriedky negácie	37
5.1.3.3 Intenzifikačné prostriedky negácie.....	37
5.1.3.4 Prostriedky implikatívnej negácie	38
5.1.3.4.1 Funktory nepriamej reštrikcie	38
5.1.3.4.2 Funktory priamej reštrikcie	39
5.1.3.4.3 Ďalšie funktory implikatívnej negácie	39
5.1.3.5 Funktory aproximatívnej negácie	41
5.2 Reduktívne modifikácie	41
5.2.1 Elipsa.....	42
5.2.2 Apoziopéza a proziopéza.....	44
5.3 Kumulatívne modifikácie	46
5.3.1 Kvantitatívne opakovanie.....	47
5.3.1.1 Bezspojkové opakovanie.....	47
5.3.1.2 Opakovanie so spojkou	49
5.3.2 Kvalitatívne opakovanie.....	50
5.3.2.1 Opakovanie so slovtvornou obmenou	50
5.3.2.2 Opakovanie s gramatickou obmenou	52
5.4 Modifikácie osamostatňovaním segmentu	53
5.4.1 Osamostatnenie východiska vytýčením a pričlenením	54
5.4.2 Osamostatnenie jadra vytýčením a pričlenením.....	55
5.5 Parentetická modifikácia	55

6. Syntax textu.....	59
7. Záver.....	61
Literatúra	63

Úvod

Učebný text Syntax slovenského jazyka II integrálne nadväzuje na Syntax slovenského jazyka I. Rozdelenie syntaktickej látky podľa hodinovej dotácie syntaxe ako disciplíny na univerzite sa v určitom zmysle opiera aj o povahu syntaktickej látky.

Kým v prvej časti je v centre vetný člen a jednoduchá veta (pravda, s logicky odôvodneným presahom aj do problematiky hypotaxe), v „dvojke“ je ťažisko na súvetí a zloženom súvetí. Výklady o polovetných konštrukciách sem právom patria z hľadiska zapúšťania iného deja do deja základnej vety, ako aj z hľadiska transformácií, ináč ich treba umiestniť do problematiky jednoduchej vety, a to najmä v súvislosti s ich vetnočlenskou pozíciou. Také javy ako modálnosť a aktuálne členenie výpovede možno optimálne objasňovať na pozadí vzťahu veta – výpoveď, ktorý vždy presahuje do nadvetnej oblasti (kontext, situácia a pod.), aj preto boli zaradené do druhej časti výkladov. Osobitná pozornosť sa venuje rozmanitým syntaktickým modifikáciám (negácia, redukcia, kumulácia, osamostatňovanie, vytyčovanie a vsúvanie segmentu).

Komentovanie daktorých okrajových javov, ktoré sa zo skladby jazyka presúvajú do slovotvorby (a „odnášajú“ si tam iba svoju rudimentálnu syntax), si v našich výkladoch nachádzajú miesto z jednoduchého dôvodu: študenti si často nevedia rady s rozmanitými lexikalizovanými výrazmi a slovnodruhovo „poklesnutými“, prehodnotenými prostriedkami, ktoré nevedia charakterizovať morfológicky, a tým ani odhadnúť ich syntaktickú funkciu.

V daktorých prípadoch, ktoré si to vyžadujú, sa čisto syntaktický výklad nevyhnutne navrstvuje o poznatky zo štylistiky, slovotvorby, ale aj jazykovej kultúry (z hľadiska kultivácie jazykového prejavu).

Oblasť textovej syntaxe sa tu iba naznačuje v základných kontúrach, pričom sa tu nepopiera tradičný transfer medzi syntaxou a štylistikou. Ukazuje sa, že čiastočný presun náuky o texte do štylistiky, ale aj naopak, sa v dohľadnom čase výrazne nezmení. Vidieť to napríklad aj na koncepcne podobných českých príručkách. Vzájomné prepojenie jazykových rovín je prirodzenou vlastnosťou organizmu jazyka ako systému systémov.

1. Súvetie (zložená veta)

Súvetie je syntaktická jednotka zo spojenia dvoch alebo viacerých jednoduchých viet vyjadrujúcich jeden zložitý obsahový (myšlienkový) celok. Súvetie predstavuje významový, gramatický a intonačne uzavretý celok. Základným predpokladom súvetného spojenia viet do nového celku je obsahová jednota, a tak aj súvetie môžeme chápať ako vetu. Vyžaduje sa tu však terminologické spresnenie – ide o **zloženú vetu**. Je to významový aj formálny celok. Spájajú sa doň dva alebo viaceré vetou realizované vetotvorné akty, teda prisudzovacie sklady alebo vetné základy. Podľa počtu jednoduchých viet spojených do súvetia rozlišujeme jednoduché a zložené súvetia.

Jednoduché súvetie sa skladá z dvoch viet, tzv. súvetných členov, medzi ktorými je jeden podrad'ovací alebo jeden prirad'ovací vzťah. Podľa toho delíme súvetia na podrad'ovacie – **subordinatívne** a prirad'ovacie – **koordinatívne**.

Zložené súvetie sa skladá najmenej z troch viet spojených podrad'ovacími, prirad'ovacími alebo kombinovanými podrad'ovacími aj prirad'ovacími vzťahmi. Podľa počtu a štruktúry týchto vzťahov sa rozlišujú typy zložených súvetí.

1.1 Prirad'ovacie (parataktické) súvetia

Prirad'ovacie súvetie je syntaktická konštrukcia zložená z dvoch formálne rovnocenných viet, ktoré spolu obsahovo súvisia. Spájajú sa prirad'ovacími prostriedkami, t.j. parataxou (súradnosťou). Spájacími prostriedkami syndetického spojenia sú spojky a ich zoskupenia, ako aj tzv. relatíva (odkazovacie zámená a spájacie výrazy príslovkového a časticového pôvodu). Okrem toho spájacie prostriedky delíme na **jednoduché** (sú v druhej vete na začiatku) a **opakované** či **súvzťahné** (nachádzajú sa v oboch vetách). Osobitný typ prirad'ovacieho súvetia predstavuje **asyndetické** súvetie (patrí sem pravé prirad'ovacie a nepravé prirad'ovacie súvetie). Vyznačuje sa tým, že vety v ňom sú spojené asyndeticky, bezspojkovo.

Podľa významových a gramatických vzťahov medzi vetami a podľa spájacích výrazov rozlišujeme prirad'ovacie súvetia **zlučovacie**, **vylučovacie**, **odporovacie**, **stupňovacie**, **príčinné**, **dôsledkové** a **prípustkové**. Z hľadiska obsahového pomeru sú **pravé** (sem patria zlučovacie, vylučovacie, odporovacie a stupňovacie) a **nepravé**, pri ktorých sa nezhoduje forma s obsahom (reprezentujú ich najmä príčinné, dôsledkové a prípustkové).

1.1.1 Pravé prirad'ovacie súvetia (pravá parataxa)

a) **zlučovacie (kopulatívne)** – deje jednoduchých viet sa dejú súčasne, sú to následné deje alebo sa striedajú:

Rozlúčil sa a odišiel.

Niekedy spievala vysoko, niekedy nižšie (deje sa striedajú).

Hora je zelená, alebo je modré.

Základná bezpríznačková zlučovacia spojka na vyjadrovanie všetkých zlučovacích vzťahov je **a**; zlučovací vzťah vyjadruje spojka **aj**, keď sa ňou pripája kladná veta:

Mocnejšie ho objal, aj ono sa mocnejšie privinulo k nemu.

a spojka **i**: *Zem praská i studňa vysychá.*

Záporným náprotivkom spojky **aj** je pri zlučovanom pripájaní zápornej vety spojka **ani**, alebo súvzťažná dvojica **ani** – **ani**:

(Ani) som to nečítal, ani som to nevidel.

b) **vylučovacie (disjunktívne)** – deje sa nemôžu realizovať spolu (buď platí jeden alebo druhý). Spojky: **alebo**, **bud'**, **či**. Tvoria ich neopytovacie vety:

Úprimne sa prizná, alebo zaklame.

alebo majú formu otázok:

Byť, či nebyť? Čakáte, či nie?

c) **odporovacie (adverzatívne)** – sú **vlastné odporovacie**, pri ktorých druhá veta nadväzuje na obsah prvej ináč, ako sa očakáva:

Chcela ho ešte raz pobožkať, no on jej ustrašene ušiel.

alebo **konfrontačné**, pri ktorých ide o protikladné deje, druhý dej odporuje prvému:

Navonok stagnuje, ale vnútorne sa ustavične vyvíja.

Zaťal zuby, neplakal.

Vlastné sú obmedzovacie, druhá veta podáva novú skutočnosť, ktorá zužuje význam:

Rada by som ťa pohostila, ibaže dvere do špajzy sa mi zasekli.

Sem patrí aj vyjadrovanie výnimky:

Všetci urobili skúšku, iba Ferko neprospe.

Konfrontačné sa delia na **vlastné konfrontačné**:

Vel'kodušne všetkým odpúšťa, ale súčasne nevie zabudnúť.

kompENZAČNÉ: *Nepracovali viac ako ostatní, ale zato zbohatli parádne.*

a **kontrastové**: *Je hrubý a vulgárny, ale časť starej generácie sa k nemu napriek tomu hlási ako k obhajcovi národa.*

Poznámka: Pri vyjadrovaní odporovacieho konfrontačného vzťahu sa pred spojku *a* píše čiarka: *Robí, a nič nezarobí.*

d) **stupňovacie (gradačné)** a **odstupňovacie (degradačné)** – druhá veta je obsahovo závažnejšia alebo menej závažná ako prvá. Sú spojené s modálnym hodnotením. Spojky: **ba, nielen – ale, nieto, a** (v prípade, že sa opakuje).

Venuj mu úsmev, ba odhodlaj sa aj na oslovenie.

Ledva dvíha ruku, a ty od neho chceš ešte aj podpisy.

Bezspojkové: *Behom nebežali, letom leteli!*

V odstupňovacích býva v druhej vete záporná hodnotiaci častica a spojka **nie, nieto, nieto ešte, niežeby**.

Doteraz som ho vždy vypol, nieto aby som ho volil.

1.1.2 Nepravé prirad'ovacie súvetia (nepravá parataxa)

Vety sú v nich priradené len formálne, obsahovo je medzi nimi determinatívny vzťah.

a) **dôsledkové (konsekutívne)** – druhá veta je dôsledok (vecný alebo myšlienkový záver) prvej, stoja najbližšie k zlučovacím. Spojky: **preto, teda, tak, aj, ani, nuž**.

Ste vzdelaní, prestaňte nadávať.

Prehnal to so zábavou, a preto tak dlho spí.

Nedokázal napísať vedeckú prácu, nuž stal sa úradníkom.

b) **príčinné (kauzatívne)** – druhá veta (príčinná) vysvetľuje príčinu alebo motív deja prvej. Spojky: **ved', však** a iné:

Popísal stovky bezvýznamných textov, však je grafoman.

Nepochopil podstatu slobody, inak by sa nespoločoval s bývalými eštebákmi.

Nik ho skutočne neobdivuje, totiž on sám si zakladá len na hodnosti.

Vety v príčinnom súvetí sú odlišené vetosledom: *Vidím to, mám oči.*

c) **prípustkové (koncesívne)** – sú okrajové. Vyjadrujú neočakávaný výsledok. V druhej vete bežná príčinná, dôsledková súvislosť neplatí.

Kôň má štyri nohy, a i ten sa potkne.

Mladý, a už taký úspešný!

Druhá veta priradovacieho odporovacieho, vylučovacieho a stupňovacieho súvetia sa môže obmedziť na jeden člen. Takéto priradenie myšlienkových obsahov, pri ktorých sa prvá myšlienka vyjadruje a druhá sa vyjadruje iba člensky, nazývame **pričlenenie**. Druhá veta sa obmedzuje na jediný člen vďaka tomu, že sa v nej vynechávajú komponenty známe z prvej vety.

Hotel bol, ale drahý.

Ešte raz sa pokúsil, no bezúspešne.

1.2 Podradovacie (hypotaktické) súvetia

Základné poznatky o podradovacích súvetiach sú vo výkladoch o vetných členoch. V tejto kapitole sú zhrnuté do uceleného systému.

Systémová podstata hypotaxy vo všeobecnosti je v tom, že dve súvetné časti utvárajú taký spoločný celok, v ktorom jedna veta je nadradená (hlavná), druhá je podradená (vedľajšia). Obidve vety sú spojené subordinatívnym vzťahom, pri ktorom sa vedľajšia veta začleňuje do hlavnej vety ako jej vetný člen. Začlenená veta je od hlavnej vety syntakticky závislá. Každý vetný člen možno vyjadriť slovne (slovnou formou), alebo vetne (vetnou formou, t.j. vedľajšou vetou). Typológia vedľajších viet sa teda odvíja z typológie vetných členov. Vedľajšia veta sa môže nominalizovať:

Nahnevalo ju, že chlapec odišiel > Nahneval ju chlapcov odchod.

Základnými hypotaktickými prostriedkami sú podradovacie **spojky**, **spojkové výrazy** (viacslovné spojky s jednotným významom, napr. *že ak*) a **spájacie výrazy** (napr. vzťažné zámená). Tieto prostriedky signalizujú gramatický a sémantický vzťah medzi spojenými súvetnými časťami.

Vedľajšie vety ako podradené súvetné časti môžu byť do hlavnej vety začlenené v **antepozícii**: *Len čo zaspal, zobudil ho krik na dvore.*

postpozícii: *Nešiel do školy, lebo bol chorý.*

a v **interpozícii**: *Predstava, že sa s ním stretne v nebi, ju desila.*

Podradovacie súvetia sú jednoduché súvetia, v ktorých **vedľajšia veta** je gramaticky závislá od **hlavnej vety**. Delia sa na pravé a nepravé.

1.2.1 Pravá hypotaxa

V pravej hypotaxe je zhoda medzi gramatickou formou a obsahom viet, pričom závislá veta (gramaticky i obsahovo) má funkciu daktorého vetného člena hlavnej vety. Podľa vetnočlenskej platnosti ich rozdeľujeme na sedem druhov: podmetová, prísudková, vetnozákkladová, doplnková, predmetová, príslovková, prívlastková vedľajšia veta.

1.2.2 Nepravá hypotaxa

Nepravé podrad'ovacie súvetie sa zakladá na nezhode medzi gramatickou formou a obsahom viet, lebo gramaticky závislá veta je z obsahového hľadiska rovnocenná s hlavnou vetou. Vzťah medzi obidvoma vetami je dvojaký:

- a) **zlučovací:** *Dostala sa na vrchol kariéry, odkiaľ spadla rovno do pekla.*
- b) **odporovací:** *Zatiaľ čo my sme zaviedli euro, susedia sa držia koruny.*

1.3 Zložené súvetie

Kým jednoduché súvetie vzniká integrálnym spojením dvoch rovnocenných alebo nerovnocenných viet, syntaktický celok zloženého súvetia vzniká minimálne z troch viet. Maximálny počet limituje ohľad na zrozumiteľnosť tejto syntaktickej jednotky zo strany adresáta. Štylisticky neobratné a nezriedka aj nezrozumiteľné sú tzv. **strapcovité** zložené súvetia:

Nazbierala do košíka hrušky, ktoré spadli zo stromu, čo rastie na konci v záhrade, ktorú kúpil ešte pradedo, čo pracoval na železnici, ktorú vybudovali hádam aj pred dvesto rokmi, aby zachránil rodinné úspory pred infláciou, ale potom začal vďaka doprave prekvitať obchod, čo však nebolo na škodu, lebo rodina začala predávať ovocie na mestskom trhu, a tie hrušky nasypala do suda, keďže boli už prezreté, takže na nič iné sa nehodili, iba vypáliť z nich domácu hruškovicu...

Zložené súvetia rozdeľujeme na základe vzťahov medzi jednotlivými vetami. Opierame sa tu o monografiu F. Kočiša **Zložené súvetie v slovenčine** (1973). Autor rozdeľuje zložené súvetia do desiatich typov v troch základných štruktúrach.

1.3.1 Zložené súvetie s prvou základnou štruktúrou

V tejto štruktúre sú vzťahy vnútri zloženého súvetia založené výlučne na koordinácii. Všetky spojené vety sú hlavné. Ich spojenie môže byť syndetické, asyndetické alebo kombinované. V prvej štruktúre sa realizujú všetky kombinácie vzťahov pravej i nepravej parataxy. Vzorec: $H_1 - H_2 - H_3$. Príklady:

Pozrel naň a pootvoril ústa, ale hláska nevydal (zlučovanie, odporovanie; syndetické).

Vzal chlieb, vzdával vd'aky a povedal... (zlučovanie, zlučovanie; asyndeticko-syndetické).

Obšmietal sa okolo nej aj ruku jej hladkal, ale na viac sa nezmohol (zlučovanie, odporovanie; syndetické).

1.3.2 Zložené súvetie s druhou základnou štruktúrou

V tejto štruktúre sa vzťahy vnútri zloženého súvetia konštituuju na miešanej koordinatívno-subordinatívnej typológii. Aspoň jedna súčasť tohto zloženého súvetia musí byť hlavná, ostatné podradené, a to tromi rozdielnymi spôsobmi:

1. **postupná závislosť** (najbližšej podradenej vete je podradená ďalšia veta): $H \rightarrow V_1 \rightarrow V_2$

Stojí na lúke, akoby nevedela, kam sa pobrať.

2. **vetvená závislosť** (vedľajšie vety, rozvíjajúce hlavnú vetu, nie sú navzájom v syntaktickom vzťahu, ale spoločne sú podradené nadradenej vete): $V_1 \leftarrow H \rightarrow V_2$

Keď ju zbadal, nebolo ťažko zistiť, kam poletí.

3. **násobená závislosť** (hlavnú vetu rozvíjajú vedľajšie vety, ktoré sú v prirad'ovacom vzťahu): $H - (V_1 - V_2)$

Deti zbadali, že mama pečie a že jej tečú slzy.

1.3.3 Zložené súvetie s treťou základnou štruktúrou

Vzťahy tretej základnej štruktúry sa určujú jednak počtom hlavných viet rozvíjaných vedľajšou vetou, jednak podľa druhu závislosti, v ktorom sú najmenej dve vedľajšie vety k hlavnej vete.

1. **jednostranné rozvitie** (vedľajšia veta rozvíja len jednu z hlavných viet: $\mathbf{H}_1 - \mathbf{H}_2 \rightarrow \mathbf{V}$)

Chlieb je voňavý, jeho kôrka chrumkavá, akoby ho len nedávno upiekli.

2. **globálna determinácia** (vedľajšia veta rozvíja spojenie dvoch alebo viacerých hlavných viet ako celok): $(\mathbf{H}_1 - \mathbf{H}_2) - \mathbf{V}_1$

Vedia, už vycítili, že z toho nič nebude.

3. **paralelné rozvitie** (vedľajšia veta rozvíja dve alebo viaceré hlavné vety):

$\mathbf{H}_1 \rightarrow \mathbf{V}_1 - \mathbf{H}_2 \rightarrow \mathbf{V}_2$

Našla knihu, ktorú stratila, našla poklad, ktorý hľadala.

4. **postupná závislosť** dvoch alebo viacerých vedľajších viet, ktoré rozvíjajú jednu z hlavných viet: $\mathbf{H}_1 - \mathbf{H}_2 \rightarrow \mathbf{V}_1 \rightarrow \mathbf{V}_2$

Uvažovali a prišli na to, že by nebolo zlé, keby si založili občianske združenie.

5. **vetvená závislosť** najmenej dvoch vedľajších viet, rozvíjajúcich jednu z hlavných viet:

$\mathbf{H}_1 - \mathbf{V}_1 \leftarrow \mathbf{H}_2 \rightarrow \mathbf{V}_2$

Chytila ju, a keď sa prebudila, videla, že sa jej to len snívalo.

6. **násobená závislosť** najmenej dvoch vedľajších viet, rozvíjajúcich jednu z hlavných viet:

$\mathbf{H}_1 - \mathbf{H}_2 \rightarrow (\mathbf{V}_1 - \mathbf{V}_2)$

Premáhala sa, ale v duchu mu ďakovala, že ju zbavil samoty, že ju zavolať.

V zloženom súvetí, podobne ako v jednoduchom, môže byť vedľajšia veta vložená do hlavnej vety v interpozícii:

Umenie, ak je opravdivé, obdarúva ľudí duchovnosťou, ktorá vedie k plnosti bytia.

Poznámka: Termíny hlavná a vedľajšia veta sa dôsledne neprekrývajú s termínmi nadradená a podradená veta, keďže – ako to vidieť na príkladoch vyššie – aj vedľajšia veta môže byť nadradená inej vedľajšej vete.

2. Modálna stránka výpovede

Modálnosť (lat. *modus* = spôsob, miera) je obligátnou zložkou každej výpovede. Táto zložka v nej prezentuje vzťah hovoriaceho k obsahu výpovede. Všímame si teda pri nej jednak hovoriaceho, t.j. nositeľa či prežívateľa určitého postoja, jednak propozičný obsah. **Objektívna modálnosť** (vlastná) vyjadruje vzťah obsahu výpovede ku skutočnosti, **subjektívna modálnosť** vyjadruje vzťah hovoriaceho k obsahu výpovede.

Obidva druhy modálnosti sa realizujú pomocou lexikálnych (častice, citoslovčia, zámená a i.), syntaktických (slovosled, expresívne konštrukcie s elipsou, vytýčeným vetným členom, s apoziopézou a i.), zvukových (najmä intonácia) prostriedkov. Gramémy, pomocou ktorých sa vyjadruje modálnosť, neviažu sa na jedinú semému, ale predstavujú zložku celej výpovede. (Poznámka: Kategóriu modálnosti neslobodno zužovať na gramatickú kategóriu modu – slovesného spôsobu).

Modálnosť je neodmysliteľnou zložkou každej predikácie, preto vety sa v modálnej výstavbe výrazne rozlišujú. Poznáme tri druhy modálnosti: postojovú, istotnú a voluntatívnu (vôľovú).

2.1 Postojová modálnosť

Postojová modálnosť je základná, konštitutívna. Premieta sa v nej základný zámer podávateľa výpovede, podľa ktorého možno zistiť, či hovoriaci predstavuje predikáciu ako **informáciu** (jednoduché konštatovanie), alebo do predikácie vnáša vo väčšej či menšej miere vôľový aspekt, a tak sa predikácia predstavuje ako **výzva**. Podľa druhu výzvy nadobúda povahu **otázky**, **rozkazu** alebo **želania**. Podľa komunikatívneho zámeru podávateľa tak vznikajú štyri základné druhy viet: **oznamovacie** s reálnou modálnosťou a **opytovacie**, **rozkazovacie** a **želacie** s ireálnou modálnosťou. **Zvolacie vety** sem nezaraďujeme, keďže ako zvolanie môže vystupovať každý z uvedených štyroch typov s osobitnou zvolacou melódiou.

Postoj podávateľa k obsahu vety sa realizuje trojakými prostriedkami:

1. **morfologickými**, ktoré sú základné; vychádzajú z foriem určitého slovesného tvaru (verba finita), t.j. z rozlišovania **indikatívu**, **kondicionálu** a **imperatívu** ako slovesných spôsobov záväzne realizovaných na každom určitom slovesnom tvare,
2. **fonickými** alebo zvukovými, najmä intonáciou vety,

3. **lexikálnymi** – časticami (*či, nech, nechže, kiež, bár, bárs*) a opytovacími zámenami v dopĺňacích opytovacích vetách.

Každému z uvedených modálnych druhov vety zodpovedá svojská kombinácia týchto prostriedkov.

2.1.1 Oznamovacie (enunciatívne) vety

Oznamovacia veta je taký druh vety, v ktorej podávateľ predstavuje obsah vety ako jednoduché oznámenie, konštatovanie, informáciu. Základné vyjadrovacie prostriedky na realizáciu oznamovacej modálnosti sú: morfológický prostriedok – **indikatív** VF a fonický prostriedok – klesavá koncová melódia (**kadencia**).

Ešte som nepripravila všetko.

Pri ireálnom deji sa namiesto tvaru indikatívu použije **kondicionál**, kadencia aj pri zmene morfológického spôsobu zostáva tá istá.

Išiel by som do kina.

Z hľadiska postojovej modálnosti sú oznamovacie vety neutrálne a v rámci nej umožňujú rozmanitú istotnú a vôľovú modálnosť.

Výzvové vety predstavujú protiklad oznamovacích viet, členia sa na opytovacie, rozkazovacie a želacie vety.

2.1.2 Opytovacie (interogatívne) vety

Opytovacie vety vyjadrujú otázku. Ide buď o výzvu adresátovi, ktorou sa zisťuje platnosť výpovede (či obsah platí alebo nie) – sú to **zist'ovacie otázky**:

Zapamätáš si to? Odpoveď: Áno / Nie

alebo ide o výzvu na doplnenie úseku výpovede na tom mieste, ktoré podávateľ naznačuje opytovacím zámenom – sú to **dopĺňacie otázky**. V nich potrebujeme konkrétny údaj, na ktorý sa sptujeme opytovacím slovom:

Čo si počul?

V prísudku opytovacích viet je rovnako ako v oznamovacích vetách tvar indikatívu alebo kondicionálu. Preto sa pri realizácii opytovacej modálnosti väčšmi uplatňujú **fonické, lexikálne**, ako aj **syntaktické prostriedky**.

2.1.2.1 Zisťovacie opytovacie vety

Pre zisťovacie opytovacie vety sú charakteristické nemorfologické prostriedky. Ich základnú schému tvorí **indikatív alebo kondicionál VF + antikadencia** (koncová stúpavá alebo stúpavo-klesavá melódia).

Zabávate sa do rána? Zabávali by ste sa do rána?

Túto základnú modálnu schému zisťovacích opytovacích viet môžu dopĺňať syntaktické a lexikálne prostriedky, t.j. **slovosled** (syntaktický prostriedok) a **opytovacie častice** (lexikálne prostriedky). Na začiatku zisťovacích opytovacích viet stojí VF, t.j. v dvojčlenných vetách prísudok a v jednočlenných slovesný vetný základ. V dvojčlenných vetách je to výrazný rozdiel oproti oznamovacím vetám, v ktorých na prvom mieste bežne stojí podmet.

Námestie bolo preplnené kvetmi a kahancami.

→ *Bolo námestie preplnené kvetmi a kahancami?* (bolo = VF)

Lexikálnym signálom opytovacej vety sú opytovacie častice (**či, azda, hádam, vari**). Pre slovenčinu sú charakteristické. (Poznámka: častica *hádam* vznikla zo slovesa *hádať* vypadnutím zo slovesnej paradigmy).

Či nám nehorelo srdce, keď sa s nami cestou rozprával?

Keď kladieme **alternatívne otázky**, môže ísť o tzv. **rozvažovacie (deliberatívne) opytovacie vety**:

Prišla si sem po ten papier, či si ma chcela vidieť?

alebo o **vylučovacie (disjunktívne) opytovacie vety**, pri ktorých sa možnosti vylučujú:

Či sa navždy rozletíte a či objímate na zenite, dve húsky biele? (Sládkovič).

2.1.2.2 Dopĺňacie opytovacie vety

Dopĺňacie opytovacie vety sú adresátovi výzvou na doplnenie tej časti vety, ktorú podávateľ naznačuje opytovacím zámenom. Keďže sa tu opytovacia modálnosť pravidelne

vyjadruje lexikálne, t.j. **opytovacím zámenom**, nie je potrebná antikadencia. Dopĺňacie opytovacie vety majú na konci klesavú melódiu (**kadenciu**) rovnako ako oznamovacie vety.

Ako si ma mohol zradiť? Ktorý z vás sa na to cíti?

Formu opytovacích zisťovacích alebo dopĺňacích viet možno využiť aj na vyslovenie výpovedí s oznamovacou formou, a to v podobe **rečnickej otázky**, ktorá si nevyžaduje odpoveď. Ide v nej o zámenu kladu a záporu. Hojnejšie sa tu vyskytujú častice:

Chceš to rozoberať pred deťmi? (Význam: *Nerozoberaj(me) to pred deťmi.*)

Či som ťa nepozýval? (Význam: *Veď som ťa pozýval.*)

Klad a zápor sa v nich používa v opačnom zmysle.

Rečnicke otázky spolu s tzv. citovými otázkami sa pokladajú za **nepravé otázky**. Pri **citových otázkach** nad opytovacou funkciou prevláda údiv hovoriaceho z neočakávanoti nejakej skutočnosti, napr. *Vy ste sa už vrátili?*

2.1.3 Rozkazovacie (imperatívne) vety

Rozkazovacie vety vyjadrujú priamu výzvu adresátovi, aby niečo (ne)urobil, preto sa nimi vôľa podávateľa prejavuje najzreteľnejšie. Ich základná modálna schéma pozostáva z **VF v tvare imperatívu** a z **kadencie** (klesavá melódia). Keďže podmet sa v nich nevyslovuje, prirodzené je postavenie VF na začiatku vety.

Výzva urobiť alebo neurobiť niečo sa vyslovuje aj viacerými inými prostriedkami:

a) formou oznamovacieho spôsobu a zvolacou melódiou:

A teraz pôjdeš domov!

Nepokradneš!

Lahneš!

Nepoložím!

b) formou kondicionálu a zvyčajne zvolacou melódiou:

(Ne)mohol by si zavrieť dvere? Kladná aj záporná podoba tu má rovnaký opytovací význam.

c) neurčitkom: *Stáť!*

d) neslovesnou jednočlennou oznamovacou vetou: *Sem s ním!*

Na druhej strane forma rozkazovacieho spôsobu často nevyjadruje rozkaz alebo zákaz (prohibitívna forma rozkazu) robiť niečo, ale radu, návod, usmernenie:

Urči vetné členy.

Doplň i / y.

Imperatív namiesto indikatívu sa používa aj s inými komunikatívnymi funkciami:

Potom dôveruj takému človeku! (= Takému človeku sa nedá dôverovať, implikuje sa tu negácia.)

Sprav čertovi dobre, peklom sa ti odslúži!

2.1.4 Želacie vety

Ich schéma je: **želacia častica + VF vo forme kondicionálu + kadencia** (klesavá melódia). Želacia častica ako lexikálny prostriedok je najdôležitejší prvok tejto formuly, a preto si želacie vety nevyžadujú príznakovú melódiu, používa sa tu kadencia charakteristická pre oznamovacie vety. Želacie častice: ***bár, bárs, nech, aby, žeby, kiežby, keby, by, bodaj.***

Vypi to! = rozkazovacia veta, podmet je nevyjadrený (v dôrazovej situácii ho môžeme vyjadriť osobným zámenom: *Ty, nie tvoj brat!*).

Nech to urobí (= želacia veta, rozkazovať nemôžeme tretej osobe).

Janko, urob to! – *Janko* vyjadruje osobu, ktorej adresujeme rozkaz, už je to iná veta – jednočlenná neslovesná, oslovovala.

2.2 Istotná (persuazívna) modálnosť

Istotná modálnosť slúži na vyjadrenie istoty o miere platnosti podávateľovej výpovede v oznamovacej alebo opytovacej vete. Pri jej realizácii sú hlavné **lexikálne** prostriedky – hodnotiace častice vyjadrujúce rozmanité stupne na osi áno – nie: ***isto(tne), zaiste, doista, podistým, naozaj, zjavne, zrejme***; menšiu mieru pravdepodobnosti vyjadrujú častice ***asi, azda, vari, možno a sotva, ťažko, čerta*** (vo význame *nie*). Na vyjadrenie cudzieho, a teda nezaručeného výroku sa používa častica ***vraj***. Opätovné reprodukovanie vlastného výroku sa uvádza časticou ***reku***. Obidve majú slovesný pôvod rovnako ako ďalšie istotné častice ***hádám, tuším, veru, vari, biš' u:***

rek (1. os. sg., dnes *rečiem*) > *reku* (slov. *rek-t-i; réci* > *riect'*)

ver > *veru* (slov. *verím*)

Druhotne sa istotná modálnosť vyjadruje aj **morfologickými** prostriedkami, istými slovesnými časmi a spôsobmi. Neistý, nezaručený výrok vyjadrujú také slovesné časy, ako napr. futúrum, a spôsoby, ako napr. kondicionál, ktoré už svojím základným významom vyjadrujú nereálnosť či neistotu deja.

Bude sa ti to páčiť (vyjadruje vysokú mieru pravdepodobnosti).

To by bolo niečo pre nás.

Istotnú modálnosť druhotne môžu vyjadrovať aj modálne slovesá, ktoré prvotne vyjadrujú voluntatívnu modálnosť: *Muselo sa niečo stať* (pravdepodobnosť: asi sa niečo stalo).

2.3 Voluntatívna (vôľová) modálnosť

Voluntatívnu modálnosťou sa vyjadrujú rozličné modálne významové postoje: nevyhnutnosť, možnosť, potreba. Takýto postoj podávateľa k vôľovému vzťahu a k činiteľovi deja je zabudovaný už v základe vety. Voluntatívna modálnosť sa vyjadruje najmä **lexikálnymi** prostriedkami, t.j. modálnymi slovesami a modálnymi vetnými príslovkami (predikatívmi). Základné modálne slovesá sú: *chciet'*, *musiet'*, *mať* (povinnosť), *smiet'*, *dať* (vo význame *nechať*). Modálne vetné príslovky *treba*, *načim*, *možno*, *hodno*, *slobodno*, *radno* a ich časté záporné formy vyjadrujú voluntatívnu modálnosť iba v jednočlenných vetách.

V slovenskej jazykovede máme aj monografické spracovanie modálnosti od Ľ. Ďuroviča. Jeho práca **Modálnosť** vyšla r. 1956 vo Vydavateľstve SAV, ale dostala sa na index, lebo autor emigroval.

3. Polopredikatívne (poločetné) konštrukcie

Polopredikatívna konštrukcia je syntaktický útvar, ktorý sa zakladá na **implicitnej predikácii** a využíva ako výrazovú bázu najmä **neurčité slovesné tvary**. Je to prechodný útvar medzi jednoduchým členeným členom a vetou. Vilém Mathesius hovoril o tzv. „poločetných vazbách“. Značia istú neplnohodnotnú čtenú navrstveninu na predikácii, prípadne na čtenovom akte vôbec. Predikácia medzi nositeľom príznaku a prisudzovaným príznakom sa tu nerealizuje zvyčajným spôsobom, aký pri čtenovnej predikácii predstavujú určité slovesné tvary. Realizuje sa takými slovesnými tvarmi, čo nie sú schopné vyjadrovať predikačné kategórie; sú to teda neurčité slovesné tvary, ktoré tvoria lexikálno-morfologickú bázu poločetných konštrukcií (prechodník, trpné a činné príčastie, neurčitok). Keďže sa pri nich nevyjadrujú predikačné kategórie, nejde o plnohodnotnú predikáciu, ale o polopredikáciu.

čtenovná predikácia	– určité slovesné tvary
neplnohodnotná predikácia = polopredikácia	– neurčité slovesné tvary

Poznámka: Na určenie určitých slovesných tvarov máme dve kategórie – čas a spôsob. Osoba sa neuplatňuje pri neosobných tvaroch v plnom rozsahu – napr. *Prší*.

Polopredikatívne konštrukcie vždy predpokladajú už realizovaný čtenovný akt, najčastejšie predikáciu, na ňu sa navrstvujú, s ňou tvoria pevne sklbený celok a pre svoju zovretosť s jadrovou vetou sa označujú aj ako **kondenzátory**. V porovnaní s vedľajšou vetou sú s jadrovou vetou späté tesnejšie, využívajú sa najmä v náučnom a publicistickom štýle, ale čiastočne aj v umeleckom štýle, a to na vyjadrenie rozličných, najmä spresňujúcich obsahov, informácií stojacich v tesnom vzťahu k obsahu informácií jadrovej vety. Oproti vedľajším vetám predstavujú menej samostatný útvar, sú zapojené pevnejšie do jadrovej vety, predpokladajú ako bázu slovesnej vety, vo vzťahu k hlavnému dejovi vety (vyjadrenému v prísudku alebo vo čtenom základe) vyslovujú **sprievodné deje, stavy**, ktoré sú rozličnými spôsobmi spojené s hlavným dejom.

V rámci jadrovej vety majú úlohu niektorých čtených členov: doplnku, prívlastku, predmetu, príslovkového určenia. Z hľadiska výstavby bývajú **jednoduché** alebo **rozvité**. Z hľadiska sémantickej zviazanosti s nadradeným členom sú **tesné** alebo **voľné**. Tesnosť a voľnosť pripojenia má v slovenčine dosah na pravopis.

Medzi prostriedkami polovetných konštrukcií prebiehajú rozmanité presuny, zmeny kvantitatívneho rázu. V súčasnom spisovnom jazyku badať celkový nárast polovetných konštrukcií. V rámci nich pribúdajú najmä prídavné konštrukcie, a to tak s trpným, ako aj s činným prídavným, a na druhej strane ubúdajú prechodníkové konštrukcie. Rozvíjajú sa aj rozličné typy neurčitkových konštrukcií.

Veta, na ktorú sa navrstvuje polovetná konštrukcia, sa volá **základová** či **jadrová veta**. Naproti tomu vedľajšia veta rozvíja hlavnú, t.j. nadrad'ovaciú vetu. Neurčitý slovesný tvar, ktorý tvorí hlavný člen polovetnej konštrukcie, označujeme ako **jadrový člen**. Je to **jadrový výraz** polovetnej konštrukcie. V rámci polovetnej konštrukcie tu vystupuje jeden zo slovesných tvarov – buď prechodník, trpné alebo činné prídavné alebo neurčitok.

Medik počúval príbeh pacientky, držiac ju za ruku (prechodník).

Policajti spoznali vreckára, tisnúceho sa medzi tancujúcich hostí (činné prítomné prídavné).

Kňažka vyslovovala slovo za slovom, preniknutá bázňou (trpné prídavné).

Videla Máriu plakať (neurčitok).

3.1 Prechodníková polovetná konštrukcia

Prechodníkovú polovetnú konštrukciu tvorí prechodník so svojimi rozvíjacími vetnými členmi spojený s jadrovou vetou. Podľa zloženia môže byť **jednoduchá** alebo **rozvitá**.

Rozprával usmievajúc sa. V uvedenom prípade nepíšeme čiarku, lebo ide o **nerozvitý prechodník**. Ale **rozvitý prechodníkový tvar** sa oddeľuje čiarkou:

Rozprával, usmievajúc sa na priateľa.

Prechodníkovou polovetnou konštrukciou sa vyslovujú sprievodné deje, v gramatickej i sémantickej stavbe vety sú postavené hierarchicky nižšie ako hlavné deje. Jasne to ukazujú prípady, v ktorých sú najčastejšie. Je to v uvádzacích vetách priamej reči, pričom sloveso hovorenia predstavuje hlavný dej, sloveso s iným významom s formou prechodníka sprievodný dej.

Medzi hlavným a sprievodným dejom vznikajú rozličné významové vzťahy. Na ich identifikáciu možno využiť transformáciu. Pomôcť tu môže nahradenie prechodníkovej konštrukcie iným súvzťažným syntaktickým prostriedkom, a to priradenou hlavnou vetou, vedľajšou vetou alebo predložkovým výrazom s úlohou príslovkového určenia. Medzi týmito synonymnými prostriedkami sa dobre vynímajú špecifické vlastnosti polopredikatívnych

konštrukcií, pričom, pravda, všetky prípady majú tu istú obsahovú náplň, ako to vidieť na nasledujúcich príkladoch:

Rozprával a pritom sa usmieval (nie je polovetná konštrukcia).

Rozprával usmievajúc sa (doplnok, je to polovetná konštrukcia).

Rozprával s úsmevom (nie je polovetná konštrukcia).

Dôležitá zásada pri určovaní prechodníkovej konštrukcie spočíva v tomto: platí, že **činiteľom hlavného i sprievodného deja musí byť podmet jadrovej vety**, takže obidva deje majú rovnakého činiteľa. Takéto prechodníkové konštrukcie označujeme ako **spojité**. Okrem nich jestvujú prípady, v ktorých prechodník má funkciu **predložky, spojky** alebo **častice** (*začínajúc, končiac, súdiac, počítajúc, (ne)rátajúc, povediac, takpovediac*). Ide tu o **nespojité** prechodníkové konštrukcie. Pri nich sa podmienka uvedená pri spojitých (že musí byť rovnaký podmet) neuplatňuje. Vety s týmito prechodníkmi sú správne.

Vidíš v nich priateľov a pravdupovediac nie sú už priateľmi (nespojité).

...a keď mám pravdu povedať...

Za mostom sa vypína presklený komplex budov; podľa architektúry súdiac známy Aupark (nespojité).

Vzťahuje sa to na všetkých vyučujúcich, dekanu nevynímajúc (nespojité).

Predstavuje si všetkých, starými rodičmi začínajúc a svojim vnukom končiac.

Výrazy *začínajúc* a *končiac* tu majú funkciu predložky, t.j. od starých rodičov až po vnuka. Vety, ktoré nevyhovujú požiadavke spoločného činiteľa hlavného a sprievodného deja, pokladajú sa za gramaticky nesprávne:

Premýšľajúc o minulosti, prišla mi na um skvelá myšlienka. (subjekt = ja,

skvelá myšlienka = ona)

Radiac sa o tom s priateľmi, prekvapil nás otec. (= 1. os. jednot./množ. čísla:

keď som sa radil / keď sme sa radili; ja, my – on)

Prechodníková konštrukcia sa nevyskytuje v jednočlennej vete, môže sa uplatniť iba v dvojčlennej vete. Pri prechodníkovej konštrukcii má dôležitú úlohu slovesný vid jadrového výrazu prechodníkovej konštrukcie.

3.1.1 Prechodník nedokonavých sloviess

Prechodník nedokonavých sloviess sa využíva na vyjadrenie deja **súčasného** s hlavným dejom. Tento časový prvok ešte sprevádza priradovanie v najširšom zmysle, spravidla ide

o zlučovaci vzťah medzi obidvoma dejmi. Uvedené významové vzťahy sa jasnejšie ukázu pri nahradení prechodníkovej konštrukcie celou vetou.

„Havel na hrad!“ kričali s nadšením, vidiac disidenta vystupovať na tribúnu

(t.j. ...keď videli... vedľajšia veta časová).

Sedel som medzi divákmi, hľadiac na javisko i na nich

(...a pritom som hľadel... výraz *a pritom* má platnosť príslovky, ktorou sa zdôrazňuje prítomnosť).

3.1.2 Prechodník dokonavých sloviess

Prechodník dokonavých sloviess sa využíva na vyjadrenie deja **nesúčasného** s hlavným dejom – je buď **predchádzajúci** pred hlavným dejom, čo je bežné, alebo **nasledujúci** za hlavným dejom, čo je v slovenčine zriedkavejšie, ale možné. Tento časový vzťah dvoch dejov zvyčajne nesprevádza iný vzťah, a tak prechodníková konštrukcia má časový význam a je **synonymná s časovou vedľajšou vetou**.

Vstúpiac do hry týchto nomádov, začal si hneď uvedomovať ich bigotnosť

(predchádzajúci dej vyplýva z logickej povahy vecí).

Poslal ho von, zamknúc za ním bránu (nasledujúci dej).

3.2 Polovetné konštrukcie s činným prídastím

Sú to konštrukcie s prítomným aj minulým činným prídastím, ktoré sú spojené s jadrovou vetou. Pri nich je dôležitý slovesný vid.

3.2.1 Prítomné prídastie

Činné prítomné prídastie sa tvorí iba od **nedokonavých** sloviess. Vyjadrujú sa ním sprievodné deje, ktoré sú **súčasné** s hlavným dejom vety. Tento vzťah medzi dejmi sa potvrdí, keď nahradíme prídast'ovú konštrukciu vedľajšou vetou, a to **prívlastkovou** uvedenou vzťahným zámenom **ktorý**. Táto transformácia nám pomôže identifikovať konštrukciu s činným prítomným prídastím ako konštrukciu s úlohou **prívlastku** v rámci jadrovej vety.

Bezdomovci ponevierajúci sa po stanici nie sú len symbolom našich sociálnych výdobytkov (...ktorí sa ponevierajú...).

Ukázal na pravú princeznú stojacu v rade (...ktorá stála...).

Substantívum, na ktoré sa viaže prídavné, môže mať rozličné vetnočlenské funkcie: podmet vety obsahujúcej hlavný dej, doplnok, predmet, prívlastok a príslovkové určenie. Ak má úlohu podmetu vo vete s hlavným dejom, prídavné sa používa iba vtedy, keď sa ním nadradené substantívum aj bližšie určuje – v opačnom prípade, keď sa nadradené podstatné meno prídavnou konštrukciou bližšie neurčuje, treba namiesto prídavného použiť prechodník (lebo má vzťah k slovesu).

3.2.2 Minulé prídavné

Činné minulé prídavné sa v slovenčine tvorí len od daktorých **dokonavých** sloviess. Vyjadrujú sa ním vedľajšie deje, ktoré **predchádzajú** hlavnému deju. Možno ich nahradit' **prívlastkovou** vedľajšou vetou, čo pokladáme za dôkaz, že konštrukcie v rámci hlavnej vety plnia funkciu **prívlastku**.

Vlasy modelky, medzitým poklesnuli, znova nadobudli objem.

V nastavšom zvätku sa zabudlo na prípitok.

Sektári vydávali zo seba výkriky, vzdychy, bláboly a slová strativšie akýkoľvek zmysel.

Konštrukcie s minulým prídavným majú v súčasnom jazyku výrazný knižný ráz.

3.3 Polovetné konštrukcie s trpným prídavným

Polovetná konštrukcia s trpným prídavným v rámci jadrovej vety slúži na vyjadrenie vedľajších dejov, sprievodných príznakov prisudzovaných nadradenej substancii popri hlavnom deji. Rozlišujeme tu trpné prídavné prechodných sloviess (predmetových s predmetom v bezpredložkovom akuzatíve) a trpné prídavné neprechodných sloviess (bezpredmetových).

1. Pri **prechodných slovesách** je nadradená substancia zasiahnutá dejom vyjadrená prídavnou konštrukciou, t.j. v sémantickej štruktúre vety je táto konštrukcia **zásahom**, príp. **paciensom** sprievodného deja.

Na obed mával zväčša vyprázaný syr a hranolčky, poliate tatárkou
(hranolčky = zásah, poliať hranolčky).

Mládenci, vybraní na kastingu, museli mať vyšportované telo, elegantné spôsoby a prirodzenú inteligenciu (vybrať mládencov).

2. Pri **neprechodných slovesách** je táto substantia zasa **agensom**, príp. **nositeľom** sprievodného deja.

Horolezec, úplne skrehnutý, pomaly otváral pery (horolezec skrehol – on je nositeľ deja).

Líška, pril'ahnutá k zemi, pomaly sa plazila k srne
(líška pril'ahla = subjektové sloveso).

Konštrukcia s trpným prídastím má vo vete najčastejšie úlohu **prívlastku** alebo **doplňku**.

3.4 Polovetné konštrukcie s neurčitkom

Sú to konštrukcie so svojimi rozvíjacími vetnými členmi v spojení s jadrovou vetou. Oproti ostatným polovetným konštrukciám sa vyznačujú tým, že vedľajší (neurčitkový) dej sa zvyčajne viaže na substanciu, ktorá má úlohu **objektu** hlavného deja. Polovetné konštrukcie s neurčitkom bývajú v dvojčlenných aj jednočlenných vetách. Jadrový výraz polovetnej konštrukcie má najčastejšie úlohu predmetu, doplnku alebo príslovkového určenia. Rozhodujúci význam pre určenie vetnočlenskej platnosti neurčítkovej polovetnej konštrukcie má **sémantika** slovesa vyslovujúceho hlavný dej:

a) keď sú to **slovesá zmyslového vnímania** spájajúce sa s objektom, neurčitok má funkciu **doplňku**.

Bol už na ceste, keď počul z diaľky zapísať vlak
(vlak – predmet, zapísať – doplnok).

Slovesá zmyslového vnímania majú väzbu iba s jedným predmetom. Iné typy sloves majú dve väzby: *Dovolil mu odísť* – väzba s dvoma predmetmi.

b) Po **slovesách pohybu**, príp. po slovesách vyvolávajúcich pohyb predmetu, býva neurčitok **príslovkové určenie cieľa, účelu**.

Išla vybrať peniaze z bankomatu (...aby vybrala...).

Ponáhľal sa odovzdať seminárnu prácu (...aby odovzdal...).

Spolužiačka ho poslala vrátiť knihy do knižnice.

Istý človek pozval večerať všetkých z námestí a ulíc mesta.

Kamarátka nás zavolala osláviť osemnástku.

Slovesá *poslala, pozval, zavolala* vyjadrujú vyvolávanie pohybu.

Neurčitok tu nie je realizáciou väzby slovesa v prísudku, nemožno ho teda pokladať za objekt.

c) Po **slovesách typu rozkázať** vyjadrujúcich požiadavku konať dej a vyžadujúcich väzbu s datívom alebo s akuzatívom a s infinitívom má infinitív úlohu **predmetu**. Takýto neurčitok je synonymný s predmetovou vedľajšou vetou.

Rozkázal im vyvetrať (rozkázať komu čo – dvojité väzba).

Skúšala ho prekabátiť (skúšať koho čo – dvojité väzba).

Poverili ho rozdávať letáky (poveriť koho čím – dvojité väzba).

Objekt v infinitíve tu je realizáciou **väzby** prísudkového slovesa (na rozdiel od sloviess zmyslového vnímania a sloviess vyjadrujúcich pohyb).

Polopredikatívne konštrukcie vznikli ako výsledok syntaktickej kondenzácie. Kým prechodníkové konštrukcie sú na ústupe, príčast'ové a neurčitkové polovetné konštrukcie sa používajú vo zvýšenej miere, čo súvisí s rozširovaním sfér odborného vyjadrovania a s procesmi europeizácie.

4. Významová výstavba výpovede a slovosled

Základnú koncepciu teórie významovej výstavby výpovede (pôvodne tu častejšie fungoval termín **aktuálne vetné členenie**) vytvoril český jazykovedec V. Mathesius. Na Slovensku jeho podnety rozvíjal E. Pauliny a neskôr J. Mistrík.

Významová výstavba výpovede, nazývaná aj **aktuálne vetné členenie** alebo **tematicko-rematické členenie**, sa zakladá na tom, že výpoveď vychádza zo skutočnosti, že obsahuje istú informáciu, a tá je členená. Významovú výstavbu výpovede lepšie pochopíme, keď výpoveď nebudeme skúmať ako izolovanú, lež ako súčasť širšieho kontextu, príp. ako situáciou podmienený prejav.

Prostriedkami aktuálneho vetného členenia sú **úsekový predel** (oddeľuje východiskovú zložku od jadrovej), **vetný prízvuk**, resp. **intonačné centrum** (najdôležitejší prostriedok, lebo prízvuk je vždy spätý s komunikačne relevantnou zmenou v melódii (intonácii), a **slovosled**.

4.1 Úsekový predel

Výpoveď ako súčasť kontextu má dve obsahové časti:

1. **východisko výpovede (téma)** – obsahuje relatívne známe skutočnosti, ním sa veta opiera o kontext alebo o situáciu;
2. **jadro (réma)** – vypovedá niečo neznáme, nové.

Výpoveď sa realizuje preto, aby sa vyslovilo jadro výpovede, ktoré je s kontextom alebo situáciou spojené prostredníctvom východiska výpovede. Významové časti výpovede vyplývajú z významového členenia výpovede podľa uvedených hľadísk a nemajú nič spoločné s formálnym členením vety na podmetovú a prísudkovú časť, resp. na vetné členy. Členenie vety na vetné členy je založené na inom princípe ako aktuálne vetné členenie. Významové časti výpovede tvorí zvyčajne celá skupina vetných členov spojených spoločným znakom: alebo je to známa časť výpovede (východisko), alebo je to neznáma, nová časť výpovede (jadro).

V prvej vete súvislého textu rozlíšenie východiska a jadra výpovede robíme podľa celkovej situácie, z ktorej text vyrastá. Táto situácia môže byť určená miestom alebo časom alebo môže byť veľmi všeobecná (*Kde bolo, tam bolo... Bola raz, jedna krajina...*). V druhej a každej nasledujúcej vete východiskom výpovede býva jadro výpovede predchádzajúcej vety

alebo informácia, ktorá vyplýva z celkovej situácie a ktorá pomáha plynule rozvíjať myšlienkový proces celého prejavu.

4.2 Intonačné centrum

Na jadre výpovede je umiestnený **vetný prízvuk** alebo **dôraz**. Ten signalizuje významovo najdôležitejšie slovo vo vete. Máme tu pred sebou spojenie obsahovej a formálnej stránky výpovede. Okrem toho významovo najdôležitejšie slovo signalizujú **lexikálne prostriedky**: zdôrazňovacie častice, zovšeobecňovacie zámená, príslovky (*len, iba, aj, i, ani, najmä, predovšetkým, zásadne, bezpochyby, práve, priam, každý, všetci*).

Už nám tu chýba iba ona! (*iba* – vymedzovacia častica)

Títo privilegovaní malomeštiaci kupovali v rokoch pred revolúciou výlučne len tuzexový tovar.

Vašovu slávnú výpoveď podmienilo sychravé počasie, najmä husté sneženie.

Nakrútili ho práve pri takej príležitosti.

Presná hranica medzi východiskom a jadrom sa niekedy určuje ťažko. Prechodným členom medzi východiskom a jadrom často býva určitý slovesný tvar, ktorý sa zvyčajne priradzuje k východisku. Najmä v odborných textoch, v ktorých sa využívajú zložitejšie vety, možno vydeliť celú **prechodnú časť** medzi východiskom a jadrom, pričom ona jednoznačne nepatrí ani k východisku, ani k jadru. Pre významovú stavbu vety je dôležité vzájomné poradie týchto dvoch významových častí:

a) **objektívne (základné)**: V → J

Vyskytuje sa pri pokojnom, nevzrušenom rozprávaní alebo pri opise. Striedaním východiska a jadra sa tu dosahuje plynulosť v rozvíjaní myšlienky, text je hladký a adresát má možnosť dobre ho sledovať.

b) **subjektívne (obrátene)**: J → V (alebo V chýba)

Vyskytuje sa pri vzrušenom, citovo podfarbenom rozprávaní a opise, ako aj pri istých typoch viet podľa obsahu:

Len teba budú podozrievať, že si zradil (*teba* – jadro; *len* – vymedzovacia častica, príznakové miesto).

Ty sama si sa k tomu priznala (*ty* – jadro, *sama* – vymedzovacia častica).

V citovo zafarbenom prejave bývajú aj výpovede bez východiska, iba s jadrom. Čo najrýchlejšie, najúspornejšie sa tak vyslovuje vlastná informácia, vlastný obsah výpovede – najmä v dialógoch.

O čom sme snívali naposledy? O večnej láske. (V replike sa odpovedá iba jadrom výpovede.)

4.3 Slovosled

Členenie výpovede na východisko a jadro má základný význam pre slovosled vety. Slovosled je poradie slov vo vete. Významová výstavba vety platí ako **základný slovosledový činiteľ** slovenskej vety. Okrem nej je slovosledovým činiteľom gramatická a rytmická výstavba vety a spolupatričnosť slov.

4.3.1 Významová výstavba vety

1. V **oznamovacích vetách** býva **objektívne** alebo **subjektívne** poradie podľa toho, či ide o pokojné alebo vzrušené rozprávanie, opis.

2. V **opytovacích vetách** je zvyčajne **subjektívne** poradie, a to:

a) v **doplňacích** opytovacích vetách jadrom výpovede je **opytovacie zámeno**, lebo ním sa spytujeme na požadovanú informáciu:

Čo si robil večer? Sledoval som futbal.

b) v **zist'ovacích** opytovacích vetách na prvom mieste je **sloveso**, ktoré platí ako jadro výpovede:

Čítal si Reháša? Čítal. (Áno.)

3. V **rozkazovacích vetách** je spravidla **subjektívne** poradie. Sloveso býva na začiatku vety, ono je jadrom.

Umy to špinavé okno.

Pri zdôrazňovaní môže na začiatku vety stáť aj iný člen.

To špinavé okno umy.

Treba rozlišovať slovosled vo vete a v **syntagme**. Pri syntagme je základný rozdiel medzi mennou a slovesnou syntagmou. **Menná** syntagma sa spravuje inými slovosledovými činiteľmi, najmä gramatickým princípom. Má prísnu architektúru, a to nielen v postavení

zhodného a nezhodného prívlastku, ale aj pri vzájomnom poradí viacerých zhodných, resp. nezhodných prívlastkov. **Slovesná** syntagma živo reaguje na požiadavky významovej výstavby vety.

4.3.2 Gramatický činiteľ

Gramatický slovosledový činiteľ určuje polohu prívlastku a prístavku k nadradenému vetnému členu (ide tu o slovosled v syntagme, nie vo vete). **Zhodný prívlastok** je zvyčajne pred substantívom: *úprimný človek*. **Inverzné poradie** nastáva v nasledujúcich prípadoch:

a) keď je na prívlastku dôraz alebo ide o protiklad s iným výrazom

Nacionalizmus vždy bude hriechom smrteľným.

Cnosťou je hrdosť menšín diskriminovaných.

b) prívlastok je bohatšie rozvítý – v básnickej reči, v staršom rečníckom štýle, v oslovení, nadávkach a pod.

Aby sme svet nový, vek slávny videli. (Sládkovič)

Syn môj milený. Nádej moja.

Chruňo sprostý. Grobian nevychovaný.

c) v náboženských textoch *príd' kráľovstvo tvoje, buď vôľa tvoja, Duch Svätý*

d) v niektorých terminologických sústavách – v biológii, chémii, zoológii

kyselina sírová, bábočka pávooká, ľalia zlatohlavá

Nezhodný prívlastok bežne stojí za nadradeným substantívom. Inverzné poradie sa môže vyskytnúť v básnickej reči, keď ide o vyjadrenie osobitnej dramatickosti.

Zrozumiteľné slovo pre ľudskú mysel pokrm.

Rachot sovietskych tankov prerušil slobody pieseň.

4.3.3 Rytmickeý činiteľ

Rytmickeý činiteľ sa uplatňuje pri polohe príkloniek a predkloniek (jednoslabičných slov bez vlastného prízvuku). Príklonky (enklitiky) sú slová bez vlastného prízvuku, nasledujúce za slovom s prízvukom:

a) krátke tvary zámen: *sa, si, ma, ťa, mi, ti, ho*

b) tvary slovesa *byť* v zložených tvaroch: *som, si, je, sme, ste, sú*

c) častica **by**.

Tieto slovká sa prikláňajú k prvému prízvukovanému slovu vo vetnom úseku, do ktorého patria. Predstavujú významný rytmotvorný činiteľ v slovenskej vete, napr. sloveso *pobožkať sa* (*sa* je za slovesom): *Aj sa pobožkali* (*sa* je tu za prvým prízvučným slovom).

Poradie pri viacnásobných príklonkách: na prvom mieste: častica **by**

na druhom: tvary slovesa **byť**

na treťom: zvrátne zámená a častica **sa, si**

na štvrtom: krátke tvary zámen v datíve

na piatom: krátke tvary zámen v akuzatíve

Ja by som sa ti jej nebol zriekol.

Predklonky (proklitiky) sú slová bez vlastného prízvuku, predchádzajúce pred slovom s prízvukom; sú to jednoslabičné spojky (**a, ba, že, lež, keď, ak, až...**) a častice (**no, nuž, ved', len** atď.).

4.3.4 Spolupatričnosť slov

Ďalším slovosledovým činiteľom je spolupatričnosť slov. Týka sa vetných členov úzko zviazaných spolu významovo aj gramaticky. Platí, že ak sa premiestni nadradený výraz, premiestni sa aj podradený člen.

Zachvátila nás napokon nostalgia, ktorej sme sa obávali celý čas.

Nostalgia, ktorej sme sa obávali celý čas, nás zachvátila.

Na rozdiel od jazykov, ktoré majú **pevný slovosled** s gramatickou funkciou, v slovenčine máme iba **uzuálny slovosled**, pričom odchýlky od neho slúžia ako prostriedok aktuálneho členenia vety.

Monografická práca J. Mistríka **Slovosled a vetosled v slovenčine** vyšla r. 1966.

5. Syntaktické modifikácie výpovede

S formuláciou výpovede prostredníctvom vetných štruktúr ustavične narážame na skutočnosť, že nikdy nemôžeme vysloviť, resp. **explicitne sformulovať** celý obsah výpovede, ale musíme rátať s kontextom, situáciou a s poznatkami a skúsenosťami adresáta o svete. Do obsahu výpovede sú teda zahrnuté **implicitne** prítomné zložky, ktoré sa vzťahujú najmä na **presupozície** (na lexikálnej, syntaktickej a textovej úrovni) a na **prediktabilitu** (očakávanosť, ktorá vyplýva zo systémovosti a pravidelnosti samého jazyka a z tzv. **skúsenostného komplexu** v rečovej činnosti).

Pri formulácii výpovede vkladáme do štruktúry to, čo je nové, menej známe alebo neznáme, prípadne to, čo chceme spresniť alebo opraviť. Vyvodzovanie presuponovaného (predpokladaného) a prediktabilného (očakávaného) sa uskutočňuje na základe **inferencie**, t.j. vyvodzovania výrokov z iných výrokov, výpovedí z iných výpovedí, viet z iných viet (a ich častí). Preto daktoré vety môžu byť nekompletné (neúplné) – na rozdiel od svojich kompletných (úplných) náprotivkov, ktoré sa zase môžu ďalej rozširovať vsuvkami alebo inými spôsobmi nadstavovania.

O modifikáciách viet sa najčastejšie uvažuje na pozadí predstavy, že jazyk disponuje určitou množinou typologicky základných viet (vetných schém). Možno ich ďalej pretvárať rozmanitými spôsobmi (avšak nie bez pravidiel), hovoríme o modifikáciách týchto základných viet. Najznámejšie sú modifikácie založené na **redukcii, kumulácii** (na zmnožení) a na **osamostatňovaní** (vytyčovanie a pričleňovanie). Modifikáciu založenú na **polarite** kladu a záporu predstavuje negácia. V širšom zmysle sa medzi modifikácie zaraďuje aj transformácia, kondenzácia, parafráza a nominalizácia, lebo pri nich môžeme predpokladať aspoň dvojicu štruktúr: východiskovú (nemodifikovanú) a cieľovú (modifikovanú); obe sa ozrejmujú spätnými modifikáciami. Rozmanité modifikácie podliehajú pravidlám tvorenia správnych viet, preto konštrukčné modifikáty treba pokladať za systémové javy.

5.1 Polaritná modifikácia – gramatická negácia

V starších syntaktických výkladoch sa negácia pertraktovala ako jav **modálnosti**. Klad a zápor (ako exponenty negácie) však primárne nepatria do modálnosti vety, keďže pri nich ide o významy bezprostredne odrážajúce realitu, zatiaľ čo kategória modálnosti sa považuje za oblasť uplatnenia subjektívne hodnotiacich postojov k faktickosti existencie vzťahov

obsiahnutých v propozícii. Klad a zápor teda nie sú podstatnými konštituentmi modálneho stvárnenia vety. Ako príklad možno tu uviesť vetné konštrukcie

Som presvedčený, že sa vrátil / Pochybujem, že sa nevrátil.

Z hľadiska istotnej modálnosti sú synonymné. Klad a zápor sú primárne záležitosti lexikálneho obsahu vety.

Tzv. pravdivostný model negácie alebo **aleutický výklad negácie** založený na vzťahu jazykového stvárnenia skutočnosti a pravdivosťou sa nie veľmi úspešne aplikoval na jazykovú negáciu, pričom sa preberal z logiky ako filozofickej disciplíny. Jazykové javy prirodzeného jazyka možno síce reflektovať na princípoch logiky, ale nemožno ich podrobiť absolútnej logizácii. Kategória pravdivosti nemá priamy odraz v jazykovej afirmácii alebo negácii, ale je zviazaná s presupozíchnou logikou.

Syntaktická podstata negácie spočíva v tom, že k daktorému členu vety sa pridáva zápornka **ne-** (spája sa s prísudkovým výrazom) alebo **nie** (ostatné pozície), prípadne ďalšie záporové prostriedky. Termínom **zápor (negátor)** rozumieme exponent negácie, termínom **popretie (negácia)** operáciu modifikujúcu vetu (jej propozíciu alebo pozíciu). Operáciu negácie možno definovať ako **polaritnú modifikáciu rovnakej vetnej konštrukcie z hľadiska kladu alebo záporu**. Negáciou určitého slovesa v jednoduchej vete vzniká súvzťažná dvojica viet. Keďže ich obsah afirmatívnej a negatívnej vety je protirečivý, nemôžu takéto vety vstúpiť do vzťahu koordinácie:

**Otec spí a (ale) nespí.*

Výnimku predstavujú hodnotiace aktualizované konštrukcie typu

Otec spí i nespí, sám neviem.

Spí aj nespí, leží ako na trňoch.

Žije i nežije, je ťažko chorý.

V takýchto prípadoch však negáciu sprevádza významový posun slovesa.

V negovanej vete sa podáva informácia o popretí, ktoré je potvrdením neprítomnosti, neexistencie osoby, predmetu, javu alebo príznaku. Negovaním tak vznikajú vety, zakotvené v istej situácii, v ktorých sa vypovedá, že jav alebo príznak nejestvuje, je neprítomný, neskutočný, nemožný. Negovaním skutočnosti, že *ktosi hrá na gitare, spí, je doma, ponáhl'a sa atď.*, sa potvrdzuje, že *ktosi nehrá na gitare, nespí, nie je doma, neponáhl'a sa atď.*

Z funkčného hľadiska rozlišujeme viaceré druhy negácie: vetnú a členskú, celkovú a čiastkovú.

5.1.1 Vetná a členská negácia

Základné rozlíšenie gramatickej negácie je na vetnú a členskú negáciu. **Vetná forma negácie** sa realizuje, keď je záporný morfológický exponent súčasťou predikátu (prísudkové sloveso alebo spona) alebo fundamentu:

Nevesty neťahali vodu zo studní.

Cestujúcich nepribudlo.

Neodporúčam vydať.

Nie je ľahké dopracovať sa až tam.

Z komína sa nedymí.

Vetný zápor v spojení s lexikálnym sa rušia:

Svätopluk odišiel nespokojný. – Svätopluk neodišiel nespokojný.

Tento jav sa nazýva **nivelizácia záporu** (vyrovnanie na klad). Ide tu o tzv. **oslabenú afirmáciu** (s istou výhradou hovoriaceho).

Členská forma negácie vzniká, keď sa záporný exponent stáva súčasťou podmetu, ľubovoľného nepredikatívneho vetného člena alebo doplnku. Obsah týchto vetných členov sa člensky (pozične) vylučuje z platnosti:

Nie všetci môžu vo sne lietať.

Zaslúži si nie pochvalu, ale výprask.

Janko sa ukázal nepripravený.

Nie troviť, ale tvoriť je našou úlohou.

Člensky sa popiera každý funkčne rovnocenný výraz viacnásobného vetného člena umiestneného napravo od exponenta negácie, ktorý je buď

a) **pred celou skupinou členov:** *Nie v snehu či piesku zostávajú po človeku stopy (ale v jeho diele)*

alebo b) **pred každým členom:** *Nie raz, nie dva zatriasli sa pevné múry.*

Členská forma negácie sa niekedy využíva aj na vylúčenie predikatívneho slovesa z platnosti v propozícii, a to s cieľom spresniť výpoveď. Zvyčajne je štylisticky príznaková. Realizuje sa najmä v **gradačnom a adverzatívnom** vzťahu:

Nie plakal, ale rumádzgal.

Nie spieval, on lahodne trilkoval.

Členský zápor v kombinácii s iným členským záporom (*nie + bez*) sa nivelizuje:

Nie bez trošky ženského záujmu hľadá na mladého chalana.

Kumulácia rovnakého morfológického exponenta nie je možná: **Urobil nie nie vhodný krok*. Veta sa stáva prijateľnou v kombinácii s lexikálnym záporom: *Urobil nie nevhodný krok*.

Ani pri spojení vetnej a členskej negácie nenastáva nivelácia, lebo členská negácia nevládze vyvážiť dosah vetnej negácie:

Neurobil to nie z lenivosti.

Nadalej platí vetné popretie, že to neurobil, ale vylučuje sa lenivosť ako príčina; výpoveď tohto typu sa zexplicitňuje v súvetí:

Neurobil to nie z lenivosti, ale z neschopnosti.

Prenášanie záporu z centra na periférnu pozíciu na úrovni medzi vetnou a členskou (alebo lexikálnou) negáciou sa nazýva **transpozícia záporu**:

Nie sú ruskej národnosti. – Sú neruskej národnosti.

Admirál bol nepotopiteľný. – Admirál nebol potopiteľný.

5.1.2 Celková a čiastková negácia

Pri interpretácii negatívnych viet nestačí komentovať len ich formálnu javovú stránku, t.j. exponovanie negačného operátora v konštrukcii vety. Rozhodujúca je tu aktualizácia výpovede zviazaná s kontextovou zapojenosťou. Ďalšie funkčné členenie negácie sa odvíja zo **zasiahnutosti** obsahu výpovede ako celku alebo zo zasiahnutosti jeho časti. Rozlišujeme celkovú a čiastkovú negáciu, keďže takmer všetky záporné vety s vetným popretím sa môžu interpretovať ako dvojznačné:

Cestujúcich nepribudlo.

Interpretácie: 1. Nepribudli nijakí (noví) cestujúci.

2. Pribudli nie cestujúci, ale pracovníci dopravného podniku.

Neurobil to po prvý raz.

Interpretácie: 1. Neurobil to a stalo sa to po prvý raz.

2. Urobil to (už viac ráz), nie po prvý raz.

Celková negácia je založená na súlade vetného záporu v rozsahu celej propozície, pri **čiasťkovej** ide o súlad vetného záporu s daktorou pozíciou. Čiasťková negácia má dve formy vyjadrenia: **vetnú** (*ne-* + sloveso) a **členskú** (*nie*).

Vetnú formu negácie možno **zvyľučniť** za pomoci tzv. **totalizátorov** typu *nikto*, *nikdy*, *nič*. Tieto záporné lexikálne prostriedky sa združujú s vetným exponentom negácie

(podrobnejšie pozri ďalej: združené prostriedky negácie). Popri nich má zvyšujúcu funkciu popierací genitív:

Nemá jediného šedivého vlasu.

5.1.3 Operátory gramatickej negácie

5.1.3.1 Základné negačné prostriedky

Medzi základné negačné prostriedky patria:

a) pozične nesamostatná morféma **ne-** (pridáva sa k slovesu)

b) častica **nie** (*nie* funguje aj ako morfematická súčasť tvarov sponového slovesa *byť*. Sloveso *byť* má oproti kladným prítomným tvarom **som, si, je, jest, jesto, sme, ste, sú** záporné tvary **nie som, nie si, nie je, niet, nieto, nie sme, nie ste, nie sú** k nim zatratujeme aj subštandardnú podobu **není**.)

c) popieracie častice typu **figu** ako expresívne varianty morfémy **ne-** a častice **nie**:

Figu (drevenú, borovú) je to šťastie.

Ukážeme im jalovú figu.

Tieto negátory odlišujeme od tvarov substantív, z ktorých vznikli, práve vďaka ich popieracej funkcii: **Čerta si ty spravodlivá dievka**. Je ich veľa: **šušku, šušku borovú, anciáša, čerta** (č. **starého, rohatého, pekelného, ušatého, strapatého**), **paroma** (p. **starého**), **hroma, psiu mater, tvoju/jeho mater, tvojho/jeho otca, hovno** (h. **veľké**), **prd** (p. **mačkin**), **rit'** (r. **psovu, Paľovu**). Škálu dopĺňajú vulgárne výrazy, najmä častice zo sexuálnej oblasti.

Ďalšie popieracie častice: **horký, horkýtam, horkýže, horkýžetam, ahjaj/achjaj, ale, aba, aleba**. Aj tu sú daktoré z nich dvojslovné: **ale čo, ale kdeže** alebo zložené:

kde-: **kdeže, kdeby, kdežeby, kdežetam, kdežebytam**

čo-: **čože, čoby, čožeby, ešte čo, ešteže čo**.

Popieraciu funkciu preberajú aj zdôrazňovacie častice: **akurát, určite, javeru, rozhodne, rovno**:

Rovno teba sa budem pýtať (= teba sa nebudem pýtať).

Javeru, budem sa unúvať (= nebudem sa unúvať).

K popieracím časticiam prešli aj zámená **aký, akýže, akéže**:

Akéže zarábam? Zadarmo robím.

Popieracie vetné príslovky: **nemožno, nedajboh, nedajbože, neslobodno, neradno; netreba, nenačim, nehodno; nevhod; nevidno, nevedno; nečudo**.

Popieracie pomocné modálne slovesá: *nemusieť*, *nemôcť*, *nesmieť*, *nechcieť*.

Predložka *bez*: *Bol bez adresy*.

Zostáva bez úsmevu.

Vstupuje tam bez dokladov.

5.1.3.2 Združené prostriedky negácie

Združené prostriedky negácie charakterizuje morféma *ni-*: *nik*, *nikto*, *nič*, *nijaký*, *pranič*, *niktorý*, *žiaden*, *žiadny*, *ničí*, *nikol'ko*, *nikde*, *nikam*, *nikdy*, *nijako*, *nikade* / *odnikade* / *odnik(ad)ial'*, *znikade*, *znikadial'*, *znikial'*.

Okrem toho sem patrí popierací genitív (pozri zvýlučnenie negácie).

5.1.3.3 Intenzifikačné prostriedky negácie

Pomocou kumulácie združených prostriedkov sa dosahuje intenzifikácia negácie:

1. tam, kde niektorý z týchto prostriedkov je redundantný: *Nikdy nikde nijako nič nepovedal* – v prípade neuskutočnenia deja nie je potrebné vyjadrovať okolnosti deja;
2. pri reduplikácii daktorého združeného prostriedku, kde jestvujú viaceré varianty príslušného prostriedku: *Nik, nikto sa ho nezastal*.

Intenzifikácia negácie sa realizuje aj tzv. **syntaktickým zmnožením** čiže reduplikáciou typologicky a formovo rovnakého vetného člena, jeho časti alebo len samej zápornky:

Nie, nie, nie, políciu nie!

Nieto, nieto na tej širrej zemi smutnejšej veci.

Nebojte sa, nebojtééé.

Nepoviem, priateľ môj, nepoviem.

Nesmieš, nesmieš a ešte raz nesmieš.

Na diskotéke ho nevidieť, nevidieť.

Zaumienil si nehovoriť, nehovoriť...

V slovnej zásobe sú slová, ktoré zdôrazňujú kladnú alebo zápornú výpoveď. Sú to:

a) častice **vôbec, vonkoncom, absolútne, zhola, raz, nijako, nijakovsky, pranič, nič, naskrz, naskrze, ani**: *vôbec im neprekáža, vonkoncom nedbajú, absolútne nedbajú; raz neviem, čo si počítať; ani nevidí od hladu, netrval ani minútu*

b) príslovky **jakživ, zd'aleka, zamak**: *jakživ to neuvidíš, zd'aleka sa to neskončilo, zamak sa jej nežiadalo...*

5.1.3.4 Prostriedky implikatívnej negácie

Implikatívna negácia je charakteristická tým, že zápor pri nej **nie je explicitne vyjadrený**, takže **negácia iba vyplýva**, a to buď **z lexikálneho významu slova alebo z istého typu konštrukcie**. Nazýva sa aj **obsahová negácia**. V rámci jednoduchej vety sa implikatívna negácia zakladá na súvislosti takých dvoch obsahov, v ktorých jeden je vyjadrený a druhý z neho vyplýva, a to prostredníctvom špeciálnych konvencionalizovaných indikátorov (funktorov). Okrem toho implikatívna negácia je výrazne zastúpená v daktorých súvetných konštrukciách:

Ak je tento tu dospelý, tak ja som čínsky mandarín (= tento tu nie je dospelý).

Ak má táto študentka predpoklady byť dobrou slovenčinárkou, tak ja som pápež (= táto študentka nemá predpoklady byť dobrou slovenčinárkou).

Svet je prizložitý na to, aby ho posudzovali babky demokratky (= svet nemajú / nemôžu posudzovať babky demokratky).

Je to veľmi zložitá na to, aby som to pochopil (= nepochopil som to).

V jednoduchej vete sa uplatňujú dvojaké funkory implikatívnej negácie: funkory nepriamej reštrikcie a funkory priamej reštrikcie.

5.1.3.4.1 Funktory nepriamej reštrikcie

Funktory nepriamej reštrikcie fungujú na princípe vylučovania (reštrikcie) z platnosti obsahu výpovede. F. Daneš (1985) ich nazval prostriedkami **vylučovania, výnimky**. Zaraďujeme medzi ne predložky **mimo, okrem, s výnimkou, až na, miesto, namiesto, nehľadiac na, nepočítajúc, nerátajúc** a ich varianty:

To navždy ostane mimo času (= neostane v čase).

Premáva denne okrem dní pracovného voľna (= v dňoch pracovného voľna nepremáva).

Zabávali sa všetci s výnimkou chronických otrávencov (= chronickí otrávenci sa nezabávali).

(Na)miesto riadneho kritického výberu sa zavádzajú nástenkové tendre (= nekoná sa riadny kritický výber).

Na rozdiel od ostatných si rád vypije (= ostani si neradi vypijú).

5.1.3.4.2 Funktory priamej reštrikcie

Vyňatím obsahu pomocou funktorov priamej reštrikcie sa negatívne polarizuje **nevyňatý obsah**. Obsah vylúčený ako neplatný, ktorý nie je jazykovo vyjadrený, iba sa predpokladá, možno opísať zovšeobecňujúcimi výrazmi „nikto iný, nič iné, nikde inde, nikdy inokedy, nijako ináč, nie viac (menej).“ Ich indikátormi sú reštriktory *iba*, *len*, *len a len*, *leda*, **(časťica) ak**, *jedine*, *výhradne*, *výlučne*:

Jeho rozprávky boli iba napoly určené pre deti (= neboli celkom určené pre deti).

Stará sa len o brucho (= nestará sa o nič iné).

Chcel len a len zmrzlinu (= nič iné).

Urobí leda hanbu (= neurobí nič iné).

Psi hlas ak v búde má právo (= inde nie).

Na hranovej písňale sa hrá výlučne v prírode (= nie v interiéri, nie inde).

V láske jedine bol ich život (= v ničom inom).

5.1.3.4.3 Ďalšie funktory implikatívnej negácie

Na báze lexikálneho významu fungujú aj ďalšie funktory implikatívnej negácie. Početné sú **frazémy** typu *mať bel'mo na očiach* (= nevidieť pravdu),

parom ho vie (= nikto nevie),

majte ma radi (= nezáleží mi na vás),

byť proti (= nesúhlasí),

to máš jedno (= na tom nezáleží),

vykašľať sa na to (= zamedziť, odmietnuť to),
naplúť na to (= nebrať to do úvahy),
stojí za fajku močky (= je na nič, nestojí za nič),
ba kieho hada (= to veru nie),
dostať z koláča dieru (= nedostať nič),
čestná funkcia (= neplatená).

Široké pole pôsobnosti má pri obsahovej negácii **irónia** – obyčajne sa vyjadruje intonačne, graficky pomocou úvodzoviek:

z „lásky“ sa im narodilo päťoro detí (= nie z lásky),
ty si mi ale „priateľ“ (= žiadny priateľ, naopak, nepriateľ).

Negatívne možno výraz modifikovať aj pomocou **atribútu s významom spochybnenia**: *čudná logika* (= to nie je logika),

takzvaná estetizácia (= nie skutočná estetizácia),
divný vzor reholnej chudoby (= nie vzor, ale opak) atď.

Implikatívna negácia sa uplatňuje aj pri daktorých formou kladných slovesách. Sú to **odlukové slovesá**: *prekážať, priečiť sa, hanbiť sa, vystríhať sa, vzoprieť sa, zaklíňať sa, zapovedať sa, zdráhať sa, zdržať sa, zostávať, zunovať sa, odriecť sa, odhodiť sa, odprisahať sa, odžehnať sa, okúňať sa* atď.:

Ludia vás budú len míňať (= nebudú sa s vami stretávať).
Vystríhajte sa prejedania (= neprejedajte sa).
Odpiera mu práva (= nedopraje, nedáva mu práva).

Daktoré pasívne tvary: *roztok zbavený prímiesí; vynechané, zamľčané členy, vylúčená doprava, vyňatý z registra trestov...*

Významom najbližšie gramatickej negácii stojí sloveso **chybat'** (a jeho synonymá):

Hrvoľ im chýba.
Chýba mu rozlišovacia schopnosť.
Jeho osobné materiály v Ústave pamäti národa chýbajú.
Študenti, absentujú vám základné poznatky.

Sloveso *postrádať* (dôveru, logiku atď.) sa hodnotí ako subštandardné, v spisovne ladených textoch sa nahrádza.

Negáciu vyjadrujú aj daktoré **citoslovčia** typu *kuš, fuj, fujha, huch, br, br', no, nono*:

Huch, zase huspeninu (= huspeninu nechcem).
A tlačenkú? – Br! (= tlačenkú nie).

Podobne fungujú citoslovčia zo slovíes a podstatných mien: *Ale chod'. Dočerta s takým televízorom!*

5.1.3.5 Funktory aproximatívnej negácie

Pomocou funktorov aproximatívnej negácie sa dosahuje iba hraničná hodnota negatívneho obsahu. S negáciou sú iba v hraničnom dotyku, a to prostredníctvom vysokej miery **obmedzenia kladného obsahu**. Nazývajú sa **aproximátory** a negácia nimi vyjadrená je tzv. **slabá negácia**. Niekedy sa nazýva aj neúplná, nekompletná, približná negácia.

Aproximátory neexplicitného vyjadrenia negácie sú častice *sotva, tak-tak, ledva, takmer, pomaly, ťažko, bezmála, dobre(že), div(že), len toľko že* a neurčité zámená *sotvako, sotvačo, sotvaktory, sotvakedy, sotvakde, málokto, máločo, málokedy, málokde, máloktory, zriedkačo, zriedkako, zriedkakedy, zriedkakde, zriedkaktory*:

Skutočnú hodnotu slov sotvako vnímal (1. málokto z celku vnímal, ostatní nevnímali; 2. asi nikto nevnímal).

Takmer vrazil do zástupkyne.

Dobre sa na stenu nedriapal od bolesti.

Skoro sa urazila (= takmer, odlíšiť od príslovky zavčasu!).

Len-len že dobehol na vlak.

Len toľko, že sa vyhol protiidúcemu autu.

Negáciu v slovenčine opísal J. Pavlovič v doktorých článkoch v Slovenskej reči a inde (lexikálna a slovtvorná negácia) a v monografii **Negácia v jednoduchej vete** (Slavistický kabinet SAV, Bratislava 2003), v ktorej predstavuje systém fungovania gramatickej negácie.

5.2 Reduktívne modifikácie

Najznámejšie reduktívne modifikáty sú elipsa, apoziopéza a proziopéza; slúžia na odstraňovanie vysokej miery redundancie, na zexpresívňovanie konštrukcií a na vyjadrovanie rozmanitých výpovedných komunikatívnych funkcií.

5.2.1 Elipsa

Elipsa (výpustka) vzniká vynechaním niektorého prvku pri realizácii vetnej schémy. Z výrazovej štruktúry vety sa vynecháva **konštitutívny komponent**, niekedy nazývaný aj ako **mezosegment**. V súvislosti s elipsou sa vyhýbame formuláciám, že tu ide o vypúšťanie daktorého vetného člena, hoci aj taký eliptický prípad je reálny (a pomerne častý), lebo v daktorých prípadoch sa z vetného člena, ak je zložený, vypúšťa iba jeho časť (napr. sponové alebo pomocné sloveso):

Môžeš mi to podržať? – Môžem.

Ale aj z jednoduchého vetného člena, ktorého tvar pozostáva z viacerých slovesných jednotiek, sa môže vyjadriť len časť:

Bol by si sa tešil? – Bol. / Bol by. / Bol by som sa.

Elidovaný konštitutívny komponent či mezosegment sa dá doplniť podľa súvislosti, a to podľa kontextu alebo podľa situácie.

Elipsa je najlepšie viditeľná v závislostnej syntaxi, v ktorej sa vychádza z predstavy, že jestvuje systém základných vetných schém a že každá takáto schéma je matricou, ktorú možno ďalej modifikovať, pričom takouto modifikáciou je buď zmnoženie (napr. opakovanie výrazu), alebo redukcia, t.j. elipsa komponentu vetnej štruktúry. V komunikatívne ladených výkladoch syntaxe sa však všetky komunikatívne formy výpovede pokladajú za autonómne jednotky, takže žiadnu z takýchto štruktúr nemusíme pokladať za eliptickú. Elipsa tu potom vystupuje len ako metajazykový pojem.

Pri sklbení obidvoch pohľadov môžeme elipsu definovať ako **výpoveď**, ktorej **chýba daktorý prvok**, doplniteľný **z kontextu a situácie**, pričom vetná štruktúra, ktorá sa v takejto výpovedi realizuje, je **neúplná**, ale **ukončená**.

Podľa realizácie vetnej štruktúry sa s elipsou zblízuje apoziopéza. Je však medzi nimi rozdiel. Kým pri elipse sa vynecháva východisko výpovede (východisková zložka) alebo prvky spájajúce východisko s jadrom (tranzitná zložka), pri apoziopéze sa vynecháva jadro výpovede:

Dve veľké (E). E = pivá.

Aj prišiel, ale... (apoziopéza).

Eliptická redukovaná výpoveď zvyčajne vzniká za pôsobenia extralingválnych prostriedkov, najmä **extralingválnej deixy** (napr. gesto – ukázanie rukou):

Kilo (E). E = rajčín.

Najvhodnejšie podmienky na elidovanie častí výpovede umožňuje **dialóg**.

Elipsy sa podľa miery ustálenosti delia na ustálené a aktuálne.

Ustálené elipsy sa rozdeľujú na viac typov:

1. gramatikalizované konštrukcie: *Najlepší (E) spomedzi žiakov.* E = *žiak.*

2. prirovnania: (E) *červený ako paprika.* E = *Je.*

Je (E) ako paprika. E = *červený.*

3. univerbizované pomenovania: *triedna (učiteľka)*

4. frazémy: (E) *ruku na srdce.* E = *Dat'/Položiť.*

(E) *stará pesnička.* E = *To je.*

Aktuálne (kontextové alebo situačné) **elipsy** sa podľa spôsobu vynechaného mezosegmentu členia na dve skupiny:

1. **reduktívne**, pri ktorých ide o vynechanie identického mezosegmentu alebo takého prvku, ktorý je určený hyperonymicko-hyponymickým vzťahom, prípadne vzťahom všeobecného a konkrétneho (obyčajne prísudkové sloveso):

Raz hovoril o manželstve, inokedy (E) o trvalom priateľstve a dnes (E) dokonca o voľnom vzťahu (redukcia slovesných tvarov *hovoril*, zostáva iba prvá plná forma).

*Vzdychol, grgol, zívól. Všetko (E) podľa scenára (E = zahral; slovesá *vzdychnúť, grgnúť, zívať* sú činnosti pomenované zhrnujúcim výrazom *zahrať*, t.j. niekto, napr. herec, ich zahral).*

2. **deduktívne**, pri ktorých sa mezosegment vypúšťa na princípe implikácie:

Mladý môže (E), starý musí (E). E = *umrieť.*

Kováč (E) ku kováčovi, hrnčiar (E) k hrnčiarovi. E = *chodí.*

Pri myšlienkovvej kompletizácii výpovede, resp. pri interpretácii eliptických viet často rozhodujú **všeobecné poznatky o svete**, resp. mikrosvete, s ktorým sa tematicky (vecne) výpovede viažu z obsahovej stránky. V slovenskej komunikačnej jazykovednej tradícii Nitrianskej školy sa tu zaužíval termín **skúsenostný komplex**. Len na základe skúsenosti a vecnej kompletizácie možno kompletizovať aj nasledujúce výpovede:

*Ján Hurtuk pasie (E) vo Vyšnom Slavkove (E = kravy; (ne)doplnenie jedného z možných výrazov (*ovce, kone, husi* atď.) sa opiera o poznanie lokality, Jána Hurtuka, miestneho chovu atď.).*

Sliepky dobre nesú (E) (E = vajička; jediné možné doplnenie).

Aktuálne elipsy sa ďalej rozdeľujú z hľadiska vnútrotextového nadväzovania na kontextové (anaforické a kataforické) a na situačné (exoforické) elipsy. Pri vnútrotextovom nadväzovaní majú kontextové elipsy konektívnu funkciu. Všimame si pritom smer, v ktorom sa neobsadený mezosegment významovo dopĺňa:

1. **anaforická elipsa** je vypustenie mezosegmentu, ktorý má v lineárnom reťazci explicitný náprotivok v smere doľava:

Jeden pohár postavil na stôl pred seba a druhý (E) chytil do oboch rúk (E = pohár; najprv explicitné vyjadrenie, potom elipsa).

2. **kataforická elipsa** je vynechanie mezosegmentu, ktorého explicitne vyjadrený prvok stojí vpravo:

Ked' chceš (E), tak teraz vieš (E = vedieť; najprv elipsa, potom explicitne vyjadrený prvok v tvare vieš).

Od anaforických a kataforických elíps sa odlišujú **exoforické elipsy**, ktoré nemajú konektívnu funkciu. Sú to vlastne situačné elipsy, ktoré nadobúdajú zmysel v konkrétnej situácii (v mimojazykovej realite).

5.2.2 Apoziopéza a proziopéza

Apoziopéza (z gr. aposiopésis = umlčanie, zámka) je neukončená veta. V hovorených prejavoch vzniká intonačným prerušením. V písaných prejavoch sa grafické prerušenie naznačuje tromi bodkami. Odlišujeme ju od elipsy, pre ktorú je charakteristická intonačná ukončenosť neúplnej vety. Apoziopéza nie je deformovaná, ale modifikovaná výpoveď, keďže preberá na seba určité komunikatívne funkcie výpovede, ktoré sa stávajú zrejmejšími najmä vo vyšších textových útvaroch. Apoziopéza patrí k základným signálom vyjadrovania afektivity. Prerušenie začatej výpovede vzniká z vnútorných a vonkajších príčin. **Vnútorne** (psychické) príčiny apoziopézy vychádzajú z **hovoriaceho**, ktorý nedokončí výpoveď z emocionálnych príčin (momentálna indispozícia) alebo z racionálnych príčin: hľadá vhodný výraz, nemôže si spomenúť na zamýšľanú formuláciu alebo zamýšľaný obsah výpovede, nechce dokončiť výpoveď, aby sa nepreriekol alebo aby sa nedopustil urážky, aby zbytočne nehovoril o známych skutočnostiach, náhle chce prejsť k inej téme rozhovoru alebo dokončenie výpovede nahradí paralingválne (napr. mimikou, názorným gestom a pod.).

Vonkajšie príčiny apoziopézy vychádzajú najmä z **adresáta**, ktorý preruší výpoveď svojho partnera v komunikácii prehovorom (skočí mu do reči), ďalej ju motivuje prejavmi netrpezlivosti, hnevu, nesúhlasu, ale aj živého záujmu, nedočkavosti, zmenou správania, nejakým činom, ktorým odvedie pozornosť, a fyzickým gestom (zapchanie úst, náhle odvrátenie a odchod). Vonkajšou príčinou prerušenia výpovede môže byť aj náhla zmena situácie.

Pri apoziopéze sa vynecháva jadro výpovede, preto doplnenie vynechanej časti z kontextu, situácie, ako ani z poznania expedienta a témy nie je spoľahlivo možné. To, že adresát môže apoziopézu interpretovať na základe spoločných poznatkov, ktoré má s expedientom (prediktabilita), je vždy iba jednou možnosťou. Porov. vetu:

Bol by som si vypil, ale... (adresát pozná príčinu, prečo partner nepil: musel ešte ísť autom, nezdrží sa ďalšieho pitia, čaká ho domáci konflikt, ktorému sa chce vyhnúť...). Hovoriaci často usmerňuje interpretáciu výpovede smerom k spoločne známym skutočnostiam:

Povedal by som im to, lenže... ved' vieš (adresát vie, že by to bolo zbytočné a pod.)

Nedokázal som sa ospravedlniť, lebo... (adresát nepozná príčinu, prečo sa hovoriaci nedokázal ospravedlniť).

Proziopéza je nerealizovaný začiatok konštrukcie vetnej schémy. Na rozdiel od apoziopézy je menej častá. Súčasťou proziopézy je aj vynechávanie mikrosegmentu, napr. *brú* namiesto *dobrú* v proziopéze (*Želám vám dobrú zábavu*).

Apoziopéza a proziopéza sú komplementárnymi javmi v štylistike a poetike. Zo syntaktickej stránky väčšinu proziopéz možno hodnotiť ako elipsy, čo potvrdzuje aj učebnicový príklad tzv. lexikalizovanej (ustálenej) proziopézy:

...môj manžel; plná forma: *Toto je môj manžel* (pri predstavovaní).

Poznámka o hranici medzi elipsou a apoziopézou: Rozlišovacie kritérium na určenie elipsy alebo apoziopézy, ako sme už uviedli, je v tom, či sa vynecháva východiskový, alebo jadrový segment. Prechodným javom sú otázky typu

(A) *Voláte sa?*

(B) *Narodili ste sa?*

(C) *Mlieko stojí?*

Predovšetkým tu treba uviesť, že nejde o zisťovacie otázky (*Voláte sa?* – **Áno, volám sa. *Nevolám sa. Narodili ste sa?* – **Hej, narodil som sa. *Nenarodil som sa* atď.), ale ide o dopĺňacie otázky, pri ktorých sa uplatňuje presupozičná logika, na základe ktorej sa predpokladá doplnenie príslušných otázok očakávaným (presuponovaným) odpoveďovým invariantom. Ten má v jednotlivých vyššie uvedených prípadoch takúto formu:

(A) meno a priezvisko

(B) dátum a miesto narodenia

(C) cena (v určitej mene).

Odpoveďový invariant je známa premenná jednotka. Možno ju doplniť o neznámu informáciu – tá je variantná. Z hľadiska štruktúry (založená na vzťahu všeobecného a konkrétneho) môžeme takéto otázky zaradiť medzi prechodný jav medzi elipsou a apoziopézou. Invariant, daný kontextom, ukazuje na to, že tu ide o elipsu. Variant, neznámy, neodhadnuteľný – jadro – ukazuje na apoziopézu.

Uvedený typ otázok, bežný pre úsporné vyjadrovanie v administratívnom štýle (rôzne tlačivá, dotazníky a formuláre), má aj nominalizovanú opytováciu parafrázu:

(A) *Meno?*

(B) *Dátum a miesto narodenia?*

(C) *Cena?*

Tieto parafrázy sú zároveň odpoveďami na otázky A, B, C, ale vyžadujú si ešte špecifikáciu. Z hľadiska očakávanosti odpovedí sú teda dané otázky elipsami, z hľadiska špecifikácie, konkretizácie, sú to apoziopézy.

Skutočnosť, že dieťa v rozvojovom ontogenetickom štádiu budovania jazykovej kompetencie osvojuje si najprv otázky typu *Voláte sa?*, súvisí najskôr s technikou domáceho vyučovania pomocnou otázkou a pod. Dieťa najprv počuje formuláciu dospelého: *To je jablko*, ktorá sa pri ďalšom nácviku mení na dopĺňaciu otázku: *To je? – Jablko!*

5.3 Kumulatívne modifikácie

Modifikácia kumuláciou (zmnožením) sa zakladá na opakovaní určitého segmentu v štruktúre vety, a to slova, slovného spojenia, ale aj celej vety. Pri opakovaní ide o použitie toho istého výrazu dva razy, alebo viac ráz za sebou. V syntaxi si všimame predovšetkým opakovanie v rámci lineárneho vetného reťazca, čiže horizontálne opakovanie. Za syntakticky relevantné pokladáme len opakovanie v bezprostrednej blízkosti.

Rozlišujeme nemotivované a motivované opakovanie výrazu. Pri prejave citového zaujatia v hovorenej reči sa opakovanie v stavbe vety realizuje ako **nezámerné, nemotivované**: *Ty... ty... ty... beštia!* Nezámerné opakovanie sa často kombinuje s **citovými pauzami**, ktorými sa vo vzrušenej reči prerušuje plynulosť prejavu: *Čo... čo... čo... to odo mňa chcete, pán profesor?*

Motivované (zámerné) opakovanie výrazu sa zakladá na funkcii vyjadrovať **intenzifikáciu** alebo rozmanité **emocionálne postoje**.

Motivované i nemotivované opakovanie je charakteristické pre expresívne konštrukcie.

Z formálnej stránky rozlišujeme jednoduché, čisto kvantitatívne opakovanie a opakovanie spojené s obmieňaním opakovaného výrazu, teda kvalitatívne. Pri jednoduchom opakovaní spravidla hodnotíme opakované výrazy ako viacnásobný vetný člen, ak sú v takejto pozícii, pravda, okrem predikátu a fundamentu. To isté platí o kvalitatívnom opakovaní so slovotvornou obmenou (p. ďalej 5.3.2). Pri kvalitatívnom opakovaní v morfológickou obmenou opakovaného výrazu sa vetnočlenská pozícia takýchto výrazov diferencuje (nejde tu o viacnásobný vetný člen).

5.3.1 Kvantitatívne opakovanie

Jednoduché opakovanie výrazu je založené na významovej a tvarovej identite opakovaného výrazu a na výskyte toho istého výrazu v bezprostrednej blízkosti. Ide o zmnoženie na počet dvoch a viacerých segmentov. Opakované výrazy sa spájajú **bezspojkovo** (v písaných textoch sa oddeľujú pomlčkou, čiarkou alebo tromi bodkami), alebo so spájacími výrazmi (spojky a častice).

5.3.1.1 Bezspojkové opakovanie

Bez spojok sa opakujú dve alebo viaceré slová nasledujúce bezprostredne za sebou, ktoré môžu vystupovať v ktorejkoľvek vetnočlenskej pozícii, môžu byť časťami vetných členov, alebo nevystupujú ako vetné členy:

Školník, školník ide, utekajme! (subjekt)

Vezmem si len Dušana, Dušana! (objekt)

Nechce, nechce odísť. (modálne sloveso v zloženom prísudku)

Nehreš, lebo, lebo... (spojka)

Veru, veru, hovorím vám... (častica)

To je veru ďaleko – ďaleko! (príslovka)

Bezspojkovo sa spájajú aj viacslovné spojenia:

Čertovská žena, čertovská žena.

Opakujú sa aj celé vety, pričom vznikajú bezspojkové symetrické súvetia:

Len kde im ustlať, len kde im ustlať...

Poznámka: Spojenie niektorých opakovaných výrazov sa lexikalizovalo; napr. častice *len-len*, *už-už*, *tak-tak* alebo príslovky *naveľa-naveľa*, *celkom-celkom* atď.

Opakovaný výraz sa niekedy **zosilňuje**

- **príslovkou**: *Je mladá, celkom mladá.*

- **časticou**: *Je to tak, veru tak.*

Pri stupňovaní významu opakovaného výrazu sa používa častica *ale*:

Nevedel nič, ale celkom nič.

Dobre, ale dobre, kolega.

V uvedenom prípade ide o bezspojkové spojenie, ktoré sa graficky naznačuje čiarkou. Častica *ale* potvrdzuje platnosť opakovaného výrazu.

- **menným výrazom (prívlastkom)**: *Študenti, moji študenti!*

Marína, drahá Marína!

Niekedy sa opakuje len **obsahové jadro výpovede** ako jej informačne najnasýtenejšia časť:

Neslýchaná krása... neslýchaná.

Šťastný som ja človek... šťastný.

Medzi opakovanými výrazmi môže byť **vsuvka**: *Keby neprišiel, bože, keby neprišiel!* alebo **uvádzací výraz**: „*Si krásna*,“ *zašepkal*, „*si krásna*“.

Poznámka: Pri opakovaní slov, ktoré obsahujú *sa*, *si* ako zvrtné zámená, tvarotvorné a slovotvorné morfémy, sa prvok *sa*, *si* zvyčajne neopakuje:

Češeš sa, češeš?

Bijú sa, bijú.

V advente sa nakupuje, nakupuje.

Strom sa košatí, košatí.

Pri opakovaní sa vynechávajú aj iné enklitiky:

Zachráňte ich, zachráňte!

Nemohol by, nemohol.

Povedz že mi, povedz.

Fajčí ho, fajčí.

Opakovaný výraz môže vystupovať aj samostatne, aj v kombinácii s elipsou častí už známych z predchádzajúcej vety.

Dostal strach. Strach dostal.

Bola to krádež. (E) Krádež!

Subjekt sa opakuje v emfaticko-emocionálnej reči; opakovaním zdôrazňuje jadro výpovede.

Strecha, strecha nám padla.

Meteorit, meteorit letí!

Opakované substantívum v úlohe adverbálne má povahu samostatnej výpovede:

Najprv si vreckovkou utri nos... vreckovkou!

Substantívum po spone *byť* v tom istom tvare sa opakuje v type *Láska je láska. Škola je škola.*

5.3.1.2 Opakovanie so spojku

Opakované výrazy sa spájajú zlučovacou spojku *a*. Opakované výrazy, spojené spojku *a*, podobne ako ich bezspojkové náprotivky, majú zdôrazňovaciu alebo zosilňovaciu funkciu alebo vyjadrujú veľkú mieru; porov.

sám a sám = celkom sám,

hodiny a hodiny = veľa hodín,

roky a roky = veľa rokov,

ty vždy o nej a o nej = stále len o nej hovoríš.

Postupné zosilňovanie alebo zoslabovanie, zväčšovanie alebo zmenšovanie, teda stupňovanie alebo odstupňovanie intenzity vlastnosti, stavu, okolnosti alebo deja sa vyjadruje **opakovaním komparatívu:**

Napredoval ďalej a ďalej.

Túžil po tom vždy menej a menej.

Z pokladnice sa viac a viac trátilo.

Ukazovacie zámená a zámenné príslovky typu *taký a taký, ten a ten, to a to, tam a tam, tolko a tolko* sa používajú s úmyslom hovoriaceho zámerne sa vyjadriť nepresne, všeobecne.

Opakovanie základných čísloviek typu *dvaja a dvaja, dve a dve* má distributívny význam, ktorým sa zblížujú s podielovými číslovkami s časticou *po* (*po dvaja, po dve*).

Pri viacnásobnom opakovaní sa výrazy spájajú spojku *a* polysyndeticky: *nie a nie a nie*, alebo spojku sa pripája len posledný člen: *zábava bude, bude a bude*.

Pri vyjadrovaní objektu je možné asyndetické opakovanie substantíva, ale častejšie je so spojku:

Pred ním len púšť (a) púšť, za ním len púšť (a) púšť, piesok (a) piesok.

Vyjadrovanie veľkej kvantity sa pri tomto druhu opakovania často podporuje plurálovou formou opakovaných výrazov:

A potom už nasledovali len hory a hory.

Tých kvetov a kvetov na jej hrobe!

5.3.2 Kvalitatívne opakovanie

Za opakovanie výrazu pokladáme aj také prípady, v ktorých opakované prvky nemajú úplne identickú podobu, pričom na jednej z nich je slovotvorná alebo gramatická obmena. Obyčajne sa obmieňa druhý člen opakovaného výrazu, menej častá, ale možná je obmena prvého člena.

5.3.2.1 Opakovanie so slovotvornou obmenou

Slovotvorná obmena sa realizuje pri opakovaní **adjektív**, **adverbií** a **zámen** *každý* a *všetok*, pričom obmieňaný výraz môže mať deminutívnu (zdrobnenú) alebo augmentatívnu (zveličenú) formu. Vo vete majú takéto výrazy najčastejšie funkciu viacnásobných vetných členov.

Deminutívna forma:

celý – celučký (celučký celý)

nový – novučičký

chytro – chytručko

málo – máličko

každý – každučký

Ojedinelé je opakovanie v dvojici **citosloviec** *bože – božíčku*.

Augmentatívna forma:

hrozný – hrozitánsky

veľký – velikánsky

Osobitný, ustálený typ predstavujú opakovacie kombinácie medzi variantmi **základných čísloviek** *jeden, jediný* a expresívnej základnej číslovky *jedinký*: *jeden jedin(k)ý*.

Opakovanie s **elativom**, ktorý sa tvorí zveličujúcou predponou *pre-*, má hodnotiacu funkciu a je významovou paralelou samostatnej superlatívnej formy niektorých adjektív a adverbii: *vysoký – prevysoký (najvyšší)*

ťažko – preťažko (najťažšie)

Do tejto skupiny zaraďujeme slová *beda, prebeda* a *bože, prebože* (v úlohe prísloviek a citosloviec) a vetné príslovky *škoda, preškoda*.

Za **ustálené frazeologické spojenia** sa pokladajú dvojice, v ktorých sa spája podstatné meno s postponovaným prídavným menom rovnakého základu typu *div divúci* (= veľký div), *pravda pravdúca* (úplná pravda). Expresívne adjektíva *divúci* a *pravdúci* v súčasnej slovenčine nevystupujú samostatne.

Naproti tomu stoja substantíva so samostatným postponovaným adjektívom typu *somár somársky*. Často sa používajú ako **nadávk**y (*sviňa svinská, hnusoba hnusobská, plundriak plundriansky*). Okrem toho sa nimi vyjadrujú priaznivé a nepriaznivé hodnotiace emocionálne postoje, napr. postoj súcitu, sústrasti, náklonnosti a pod. (*peknúšik peknučký, blázonko bláznivý, nešťastník nešťastný, maznáčik (môj) maznavý, ušiačik ušatučký*), rozhorčenia, pohrdania (*luhár luhársky, nespratník nespratnícky, klamár klamársky*) a postoj zhovievavosti, dôvernosti (*potvor(k)a potvorská, líštička líškavá, ušiak ušatý, pind'úr pind'úrsky*).

Poznámka: Princíp opakovania sa premieta aj do kompozít so spájacím vokálom *o*, lebo sa v nich opakuje ten istý základ: *dennodenný, dennodenne, svätosvätý, svätosväte, číročíry, číročíro*. Zachovávajú si „syntax“ komponentov v rámci jednej lexikálnej jednotky, čiže ich vzťah je vlastne syntakticky irelevantný, primárne ide o slovotvorný jav.

Za slovotvornú obmenu opakovaných výrazov pokladáme aj spojenie kladného a záporného výrazu toho istého základu typu *cesta-necesta, voľky-nevoľky, chtiac-nechtiac*. Tieto výrazy sa lexikalizovali, interpretujeme ich však prostredníctvom syntaxe na základe spojenia, z ktorého vznikli:

cestou-necestou = „cestou i necestou“, t.j. po dobrej i zlej ceste (eventualita);

chtiac-nechtiac = „i keď chce, i keď nechce“ (skondenzované zovšeobecnené vyjadrenie formou protikladu).

Pri **slovesách** sa opakujú výrazy v spojeniach základných slovies s predponovými derivátmi, ktoré sú zvyčajne vo vzťahu blízkyh synonym. Takýmto opakovaním sa vyjadruje postupné zintenzívňovanie (zriedka oslabovanie) deja. Reprezentuje ich dvojica *hrať, vyhrávať*. Ide tu o dva samostatné prísudky:

Vetrik fúka, pofukuje.

Psík skáče, poskakuje.

Pije, popíja čaj.

5.3.2.2 Opakovanie s gramatickou obmenou

Pri opakovaní výrazu s gramatickou obmenou ide spravidla o morfológickú obmenu, lebo obmieňaný výraz sa od svojho pendantu odlišuje tvarom. Niektoré obmeny zároveň indikujú aj osobitné syntaktické konštrukcie.

Samostatný druh opakovacej obmeny je spojený s pravidelným **stupňovaním** adjektív a adverbií: *On je silný, najsilnejší...*

Bežné je opakovanie s predložkovým i bezpredložkovým **pádom**, a to v rovnakom i rozdielnom **rode** a **čísle**, ako aj v syntakticky rozmanitých vetnočlenských pozíciách:

Vrana k vrane sadá, rovný rovného si hľadá.

Pes psu bratom.

Hlúpy hlúpym ostane.

Dobry krčmár odliši víno od vína.

Väzeň väžňa nezradí.

Sused o susedovi/susedoch len v dobrom.

Chlap s chlapom/chlapmi si v tom rozumejú.

Už vie dať zelené k zeleným, červené k červeným.

Pekná s pekným, vysoká s vysokým.

Opakované výrazy sa diferencujú podľa tvarovej rozdielnosti, a to jednak medzi určitými a neurčitými slovesnými tvarmi, ako aj medzi tvarmi osôb v singulári alebo pluráli, napr.:

Písať píše, len nič múdre nevytvorí.

Ujsť neujde. Báť sa nebojí (jeden z členov je v zápore).

Konečne vyslovil nevyslovené želanie.

Niekedy ide o významový posun, obyčajne so žartovným odtienkom:

Strelený (= nenormálny, hlúpy) strelil (capa).

Odtienok všeobecnej výzvy alebo pozvania:

Čítam, čítaš, čítame (tri dvojčlenné vety).

Pri opakovaní sloviac vo funkcii prísudku sa pri každej opakovanej časti určuje osobitná (dvojčlenná alebo jednočlenná) veta:

Vatra horí, horí (dve dvojčlenné vety).

Prší, prší, len sa leje... (opakované výrazy sú dve jednočlenné vety).

A nezaprší a nezaprší (dve jednočlenné vety).

Poznámka 1: Aj pri opakovacích typoch *Ja tam nejdem a nejdem; Hľadí – hľadí, nič nevidí; Chodba sa níži a níži; Variš, variš, ale jest' nebudeš* každé opakované sloveso predstavuje samostatný prísudok, nejde teda o viacnásobný vetný člen. O neexistencii viacnásobného prísudku pozri podrobnejšie vo výklade o prísudku v učebnici Syntax slovenského jazyka I.

Poznámka 2: Infinitív v konštrukciách *Pozdraviť (ne)pozdraví, Chytiť ho (ne)chytiť, Ujsť im (ne)ujde* atď. sa v minulom storočí (J. Ružička r. 1954 a E. Pauliny r. 1955) hodnotil ako vysunutý vetný člen, ktorým sa zdôrazňuje východisko výpovede, ktoré by malo súčasne byť aj jadrom výpovede, presnejšie ako vysunutý prísudok. Infinitívy *pozdraviť, chytiť, ujsť* (vždy kladné!) pokladáme za príslovkové určenia zreteľa, ktoré vznikli ako kondenzáty z pomerne dlhých a z hľadiska jazykovej ekonómie neobratných vedľajších príslovkových zreteľových viet. Vyjadrujú, so zreteľom na čo platí dej prísudku pomenovaný určitým slovesom (v kladnej alebo zápornej forme). Infinitívy implikujú formulku *pokiaľ ide o..., so zreteľom na...* atď. (táto forma je výrazom spätnej transformácie):

Pokiaľ ide o pozdrav(enie), (ne)pozdraví.

Pokiaľ ide o to, či ho chytiť/chytenie, (ne)chytiť ho.

S ohľadom na útek im (určite) (ne)ujde.

5.4 Modifikácie osamostatňovaním segmentu

Modifikácia založená na osamostatnení a presunutí segmentu (z ktoréhokoľvek vetného člena alebo jeho časti) patrí k špecifickým postupom vo výstavbe funkčnej perspektívy výpovede. Tradične sa táto výstavba nazýva aktuálne členenie výpovede alebo aktuálne vetné členenie, ak hovoríme o vete – rozvrhnutie vety, výpovede na východiskovú a jadrovú časť.

Výpovede sa teda členia na východiskovú časť, t.j. **východisko (téma)** a na jadrovú časť, t.j. **jadro (réma)**. Medzi týmito časťami sú **prechodové (tranzitné) zložky**, ktoré majú úlohu uvádzať východisko a jadro do vzťahu.

Východisko je **známe** z predchádzajúceho kontextu alebo z mimojazykovej situácie. Hovoriaci ním nadväzuje na predchádzajúci kontext.

Jadro je so zreteľom na obsah informácie, kontext a situáciu vyjadrením **nového, neznámeho**. Hovoriaci doň vkladá závažnejšiu časť výpovede.

Poradie týchto zložiek môže byť **objektívne** (východisko – jadro) a **subjektívne** (jadro – východisko). Exponentom tohto poradia je **slovosled**.

Jadro výpovede sa niekedy kladie na začiatok pred východisko vo vzrušených a citovo zafarbených (hovorených) prejavoch. V takýchto prejavoch hovoriaci najprv vysloví najzávažnejšiu skutočnosť, až potom menej dôležité okolnosti. Potom aj poriadok slov, pri ktorom jadro predchádza pred východiskom, sa nazýva **subjektívny slovosled**.

Zdôrazňovanie jadra alebo východiska sa realizuje zmenou intonácie, presunom vetného alebo úsekového prízvuku, aktualizáciou ustálených slovosledných schém (napr. inverzia), použitím zdôrazňovacích slov (príslovky, častice), opakovaním časti výpovede a osamostatnením časti výpovede. Tieto prostriedky sa môžu navzájom kombinovať. Nosným prostriedkom zdôrazňovania niektorej z častí aktuálneho vetného členenia je osamostatnenie časti výpovede. Osamostatnený segment (vetný člen alebo jeho časť, ale aj celé syntagmatické spojenie) sa môže **vytýčiť** alebo **pričleniť**. Obidve tieto modifikácie sa môžu realizovať tak na **východisku**, ako na **jadre**.

5.4.1 Osamostatnenie východiska vytýčením a pričlenením

Pri **vytýčovaní** osamostatnenej časti východiska je charakteristické, že táto časť je zvyčajne v základnom (nominatívnom tvare):

Môj vnuk, s tým je veru veselo (= S mojím vnukom je veru veselo).

Zdravotný preukaz, na ten zranený v šoku úplne zabudol (= Na zdravotný preukaz zranený v šoku úplne zabudol).

Pri **pričlenení** východiskovej časti k výpovedi nejde vždy o zdôraznenie zo strany hovoriaceho. Hovoriaci ním môže výpoveď doplniť alebo zexplicitniť skutočnosť, na ktoré akoby dodatočne odkazuje:

O tom som už dávno počul – o tých kyselinároch.

Paulína nemala ľahký život, chuderka.

5.4.2 Osamostatnenie jadra vytýčením a pričlenením

Pri vytýčení sa dopredu vysúva vetný člen, obyčajne z expresívnych príčin. Porov. napr. vytýčenie mennej časti zloženého prísudku:

Vynikajúce – tie vaše halušky! (= Tie vaše halušky sú vynikajúce).

Sympatické dievča, tá mladá učiteľka (= Tá mladá učiteľka je sympatické dievča).

Pričlenením sa jadro dodatočne rozvíja, spresňuje, opravuje atď.:

Milujem ťa. Veľmi.

Namaľovala obraz Zlomená ruža. Skvostný.

5.5 Parentetická modifikácia

Osobitným typom modifikácie vety a nadvetných (textových) jednotiek je z hľadiska ich obsahovej hierarchizácie zapúšťanie parentetického segmentu. Parentetické segmenty podľa rozsahu môžu byť makrosegmentmi (vety a súvetia), mezosegmentmi (vetné členy, syntagmatické spojenia) a mikrosegmentmi (expletívne a komentujúce jednoslovné výrazy). Parentetické segmenty sa syntagmaticky nezačleňujú do nijakého zo syntaktických vzťahov. Pre ich samostatnosť, syntaktickú nezačlenenosť sa chápu ako **asyntagmy**.

Syntakticky začlenené segmenty, ako je napr. vedľajšia (ale aj hlavná) veta v (zloženom) súvetí, nepokladáme za parentetické. Sú to **interpozície**. Postavenie interpozície možno symetricky usúvzťažniť s **antepozíciou** a **postpozíciou**. Interpozície sa intonačne vysúvajú zo základnej štruktúry, do ktorej sú zapustené, ale sú aj syntagmaticky začlenené:

Jediné okno tejto miestnosti je zastreté (slúži ako výklad obchodu) a zanesené prachom.

Exponáty (ktoré sa stratili) neboli originály.

Interpozícia sa od regulárnych syntagmatických vzťahov odlišuje iba intonačne (v hovorených prejavoch) alebo graficky (vydelenie zátvorkami v písaných prejavoch). Interpozíčné postavenie segmentov hodnotia niektorí autori ako nevlastnú parentézu. Podstata parentetickej modifikácie je v tom, že pri nej ide o **komunikáciu druhého rangu**, ktorý je súbežný so základnou komunikačnou líniou. Hovoriaci pri parentetickej modifikácii komentuje, dopĺňa svoj prejav akoby z „cudzieho“ pohľadu na obsah výpovede. V lineárnom syntaktickom reťazci sa tento jav vníma ako vsuvka, čomu zodpovedá aj termín **parentéza**

(zo stredovekolatinského *parenthesis*, a to z gréckeho *paréntesis*: „čo je vložené vedľa; vsuvka“). Na pochopenie parentézy nám môže poslúžiť analógia s cudzopasníkmi. Nejde pri nej totiž len o existenciu dvoch samostatných štruktúr, ale predovšetkým tu vidieť existenciálnu **spätosť** parentéz so základnými vetami, keďže základná veta a parentéza **obsahovo navzájom súvisia**.

Podľa vzťahu k úseku výpovede (z hľadiska obsahu), na ktorý sa parentéza pripája, rozlišujeme tri parentézy:

1. **postponovaná parentéza**, ktorou sa komentuje alebo dopĺňa predchádzajúci úsek výpovede (základnej vety):

Bledú tvár smutnej ženy (vyzerá skôr ako víla) dnes darmo hľadal medzi návštevníkmi Ondrejského cintorína.

2. **anteponovaná parentéza**, ktorou sa komentuje nasledujúci úsek, obyčajne s komunikatívnou funkciou priznania, svedeckosti, varovania, vystríhania a pod.:

Boli sme sklamaní a – priznám sa – aj nedôverčiví.

3. **interponovaná parentéza**, ktorá sa zo svojej stredovej formálnej pozície aj významovo rozprestiera „ponad“ celú základnú vetu:

V próze (už sme o tom hovorili) rytmické útvary vznikajú živelne.

Pre realizáciu parentézy na zvukovom pláne je spomedzi intonačných prostriedkov najviac charakteristický **pokles** tónovej výšky hlasu. Na zvukovom stvárnení parentetického úseku má v exkluzívnych prípadoch podiel aj **farba hlasu (timbre)**, a to pri parentetickej citácii cudzej reči (hlas štebotavej učiteľky v materskej škôlke, patetický hromovládny hlas kazateľa, príznačné sfarbenie rómskej veštice atď.), ktorá má v určitej kultúre vyhraný typ hovoriaceho.

V písaných prejavoch sa parentézy (formálne pravidelne umiestnené v stredovej pozícii) oddeľujú **čiarkami**, **pomlčkami** alebo **zátvorkami**, ale aj **extralingválne** (typografickým odlíšením).

Parentéza je osobitným typom vnútrotextového nadväzovania. Podľa významovej spätosti so základnou vetou, resp. podľa toho, na čo sa parentéza vzťahuje z vecnej stránky, možno parentézy klasifikovať. Rozdeľujeme ich do troch hlavných skupín, ktoré sa odvíjajú z komunikačnej triády autor – text – príjemca. Parentézy zamerané na samotnú komunikovanú informáciu v texte možno ešte rozšíriť na typy so zameraním na tradíciu a mimojazykovú realitu, čiže dovedna máme päť typov parentéz.

1. Parentézy zamerané na **autora (pôvodcu prejavu)** sú komentárom hovoriaceho k sebe samému v prejave s rozprávacou „ja“-formou, alebo k rozprávačovi formy „on“. Komentuje

v nich svoj stav, kompetenciu, spoločenskú pozíciu, subjektívne postoje, dôvody, osobnú zainteresovanosť na obsahu výpovede atď.:

Bolo to, ak sa nemýlim, vlani.

Korupcia, podľa mojej mienky, sa tak ľahko nestratí.

Ukazuje sa – a to ma teší – že v triede budem mať troch vyznamenaných.

Pred voľbami sľúbili (akože mi pamäť slúži), že učiteľské platy sa zvýšia.

Nikdy som také niečo – Boh mi je svedok – neurobil.

Hodnotím vás známkou – inak nemôžem – nevyhovel.

Auto som sotva udržal (nevypil som ani kvapku!) na klzkej ceste.

2. Parentézy zamerané na **príjemcu (adresáta)** sú často determinované okolnosťami pragmatickej povahy, najmä cieľom, ktorý chce hovoriaci u adresáta dosiahnuť, preto adresát je v nich „prítomný“. Nazývajú sa aj **kontaktové parentézy**, t.j. zamerané na prehĺbenie, zintenzívnenie kontaktu s adresátom, a to s rôznymi zámermi (udržanie kontaktu, ospravedlnenie, varovanie, ubezpečenie o pravdivosti a pod.):

Ja som tam bol, rozumieš, ale na ničom sme sa nedohodli.

Nepijem, verte (mi), už nepijem.

Na stravu, prosím vás, prispajte mi na stravu!

Tam som videl – myslíte si, čo chcete, – aký má byť študent jazyka.

Takú drahú vec – nehnevajte sa – neprijmem.

Jeho život – všetci dobre viete – visí na vlásku.

Vaše slová (prepáčte mi to prirovnanie) pripomínajú šum vetra.

3. Parentézy, ktoré sa vzťahujú na sám **obsah informácie v prejave**, dopĺňajú, vysvetľujú, spresňujú, prehľbujú formuláciu nosných myšlienok komunikátu:

V ranných hodinách (lekár uviedol desiatu hodinu) zomrela...

Jarné kvety (spomeňme púpavy, kašky, fialky, sedmokrásy...) čoskoro rozkvitnú.

Každý verš má isté metrum (rytmická schéma) skladajúce sa zo stôp.

Dušou (grécky psyché) nazývame (u človeka) nehmotnú substanciu, nepodliehajúcu premene životných procesov, ktorá v sebe vytvára a nesie psychické životné činnosti a oživuje organizmus.

Keďže čas je dimenziou pravdepodobnosti (p. kvantová fyzika), má pri popise prírodných procesov prednosť pred priestorom.

Ide o preklad gréckeho synedrion (= zhromaždenie, v Mišne sanhedrín), ktoré označovalo najvyššiu židovskú radu v Jeruzaleme.

Jonatan (= Hospodin dal), syn prvého izraelského kráľa Saula, Dávidov priateľ.

4. Spomedzi obsahových parentéz možno vyčleniť osobitnú skupinu takých vsuviek, ktoré upriamujú pozornosť adresáta na **tradíciu**, na časovo-dejinný vzťah k obsahu prostredníctvom jeho jazykovej reprezentácie (spôsob vyjadrenia). Jazykový prejav sa cez ne identifikuje s históriou evidencie pertraktovaných javov (vyrovnanie sa s anachronizmom a pod.), ale môže mať aj dištančný ráz.

Termín axiologický koncept rozviedol vo viacerých prácach (napr. Dolník, 1992 a 1994), takže tu sa možno obmedziť na stručný súhrn.

Výraz robotovať (za feudalizmu povinne bez mzdy pracovať na panskom) dnes znova ožíva v šatniach supermarketov.

Sloveso prespať sa – o slobodnom dievčati (!) – má význam o'archavieť. (Súčasťou parentézy je aj upozornenie výkričníkom na sexistický stereotyp ako dobový jav.)

My dali sme sa (povedané v dikcii štúrovcov) do služby ducha...

Frašťák (dnes Hlohovec) je malé západoslovenské mestečko...

5. Parentézy, ktoré dopĺňajú formuláciu základného komunikovaného obsahu (text) vo vzťahu k **mimojazykovej skutočnosti**, možno vyčleniť z obsahových parentéz ako relatívne samostatnú skupinu, reprezentujúcu **realitu**.

Benzín, káva a cigarety – a je to overené – zase zdražejú.

Na svete máme – podľa súpisov relikvií – tri hlavy Jána Zlatoušeho.

Sex bez ochrany – štatistiky alarmujú – je začiatkom novodobej epidémie.

Náboženstvo (ako to vidia antropológovia) je potrebou ľudstva.

Kvasar je rádiový zdroj (v astronómii) totožný s optickými objektmi hviezdneho vzhľadu.

Bociany – všeobecne známa skutočnosť – sú s'ahovavé vtáky.

Philippe Jarussky – pokladajú ho za najslávnejší a najmladší kontratenor – mal tohto roku už aspoň desať koncertov v Paríži.

6. Syntax textu

V názve **syntax textu** (resp. **textová syntax**) sa signalizuje predovšetkým tá skutočnosť, že predmetom záujmu sú tu vyššie ako vetné a súvetné útvary.

Prirodzene, nejde len o jednostrannú hierarchiu nižšieho a vyššieho, veď pri výstavbe textu sa vždy postupuje od častí k celku, ale aj od celku k častiam. Prechody medzi jednotlivými syntaktickými útvarmi sú postupné a často nebadané. Napríklad pri interpretácii jednoduchej zápornej vety za istých okolností zisťujeme dvojjvýznamovosť: *Neurobil to prvý raz*. Zámer hovoriaceho sa v takýchto prípadoch zisťuje až zo situačného zakotvenia, teda nie bez skúmania kontextu atď. Lenže tým činom skúmame aj jednoduchú vetu ako prvok nadvetnej úrovne... Niektoré syntaktické koncepcie sa s takýmito javmi vyrovnávajú tak, že sa sebaurčujú do pozície tzv. **sémantickej syntaxe**. Lenže aj závislostná syntax narába s gramatickou a sémantickou štruktúrou. Iné koncepcie sa vyhraňujú do **nadvetnej syntaxe** nazývanej aj **supersyntax**.

Z viacerých príčin zostávame pri koncepcionom modeli textovej syntaxe. Pravda, aj tu sa naráža na určité problémy, ktoré možno sformulovať najmä z dvoch aspektov.

Prvý aspekt predstavuje termín text, ktorým sa niekedy zúžene rozumie len útvár štruktúrovaný prostriedkami prirodzeného jazyka bez ohľadu na účasť **paralingválnych** a **extralingválnych** prostriedkov (podrobnejšie p. Pavlovič, 2011, s. 51 – 53) a **iných semiotických sústav** (nejazykových, ako je napr. hudba, výtvarné umenie atď.). Táto otázka sa rieši tak, že sa rozlišuje **text** (ako užší termín pre štruktúrny jazykový útvár) a **komunikát** (termín so širšou platnosťou pre text v konkrétnej komunikácii (situácia, kontext, vzťah komunikantov)). Text potom označuje aj komunikát, ktorý je dajakým spôsobom (metajazykovo) fixovaný (porov. Krčmová, M., 1997, s. 64 a n.).

Druhý aspekt problémov textovej syntaxe, skôr metodologický, predstavuje spojitosť textu so štylistikou, keďže nejestvuje nijaký text, ktorý by nemal dajaké štýlové zaradenie. **Štylistika textu** však natoľko ovplyvňuje existenciu textu v jeho podobe, výstavbe a pragmatike, že je výhodnejšie rozoberať text z podložia štylistickej významovo-výrazovej roviny. Tak sa to vžilo aj v česko-slovenskej jazykovednej tradícii a v akademickom prostredí. Ako príklad možno uviesť postup autorky M. Krčmovej v kolektívnej práci **Štylistika súčasné češtiny** (1997). Výstavbe textu (zo štylistických aspektov) sa tu venuje celá kapitola (s. 64 – 80), ďalej v rámci charakteristiky slohových výrazových prostriedkov sa tu vyčleňuje osobitná podkapitola pre syntaktické prostriedky, zahrnuté do hlavných okruhov (funkčná ekvivalencia, synonymia, homonymia; s. 116 – 120) a napokon aj v rámci

umeleckého štýlu, kde je syntax textu najviac hutná a zložitá, venuje osobitnú pozornosť textovej výstavbe (s. 216 – 220) a štýlovej norme v jazykovej výstavbe umeleckých textov (s. 221 – 237). Konkrétnu ukážku tematickej a kompozičnej výstavby textu literatúry faktu predstavila autorka M. Krčmová ešte r. 1989 (s. 269 – 276).

Podobne aj v našej **štylistickej koncepcii** (Pavlovič 2011) sa bohato opierame o poznanie textu (kapitoly Text a štýl na s. 51 – 53 a Textový aspekt štýlu na s. 54 – 66). Práca obsahuje výklady, ktoré sa v náuke o texte pokladajú za konštitutívne. Sú to jednak **prvky textuálnosti** ako **kohézia** (v rámci nej anaforické, kataforické a exoforické konektory; konexia a glutinácia), **koherencia**, **intencionálnosť**, **informatívnosť**, **situačnosť**, **akceptabilnosť** a **intertextuálnosť** (v rámci nej intertextuálne a intratextuálne nadväzovanie, a to afirmatívne alebo kontroverzné). Ďalej v rámci **tektoniky (výstavby) textu** (mikrokompozícia) sa uvažuje o **horizontálnom** a **vertikálnom** členení textu, pričom horizontálne členenie sa opiera o trichotomické členenie textu na **úvod**, **jadro** a **záver** a ich rozmanité rozširovanie, vertikálne členenie sa zakladá na odlíšení **pásma rozprávača** a **postáv**, pričom v pásme postáv patria k stavebným prostriedkom tri formy reči: **priama**, **nevlastná priama** a **polopriama reč**. V rámci **architektoniky (makrokompozície) textu** sa preberajú štyri slohové postupy (informačný, rozprávací, opisný a výkladový), ako aj typológia konkrétneho textu s uplatnením niektorého zo slohových postupov, ktorý sa definuje ako **žáner** (bez ohľadu na to, či ide o texty umeleckého štýlu, alebo nie). O kompozične neusporiadaných textoch sa uvažuje v **atektonike**.

V oblasti textovej syntaxe máme dnes k dispozícii už bohatú odbornú literatúru, hoci rozvíjať sa začala až v druhej polovici minulého storočia. Prehľad **vývinu syntaxe textu**, avšak skôr so zreteľom na konkrétne sémantické problémy, ako na čistou históriu javu, podáva v koncíznej podobe J. Hoffmannová (1997, kapitola Syntax textu na s. 143 – 150, kapitola Textová lingvistika na s. 154 – 161, kapitola Typologie textů na s. 162 – 169).

V slovenčine máme dve knižné práce zásadného významu pre textovú syntax. Autori E. Bajzíkova a J. Dolník napísali prácu **Textová lingvistika**, ktorá predstavuje sumár štandardných poznatkov o texte. Novšia práca, zameraná na **analýzu textov** s uplatnením **matematických metód**, vyšla r. 2003 (G. Wimmer a kol.).

7. Záver

Syntaktická problematika obsiahnutá v učebných textoch Syntax slovenského jazyka I a II predstavuje základné penzum poznatkov o vnútornej skladbe jazyka, a to z hľadiska syntaxe ako náuky.

Vzniká tu otázka, aké sú perspektívy ďalšieho syntaktického bádania. Neľahká odpoveď na ňu by mohla naznačiť prinajmenšom dva smery.

Po prvé, poznatky zo slovenskej syntaxe by sa mali naďalej prehĺbovať v rámci čiastkových tém. Učebný text vždy predstavuje len určitý náčrt. Aj preto sme pri takých témach, ktoré boli spracované monograficky, upozornili na prameň. To však neznačí, že monografiou sa téma vyčerpala. Vývoj pokračuje. Doktoré syntaktické témy však dosiaľ neboli spracované. Veľkým nedostatkom je aj to, že zatiaľ nemáme akademickú syntax, syntetický opis a výklad, podobný akademickej Morfológii slovenského jazyka z r. 1966.

Po druhé, syntax, ako sme to naznačili na viacerých miestach, sa už dnes ubera cestou komunikačnej teórie (komunikatívne funkcie výpovede) a sémantiky. V rámci komunikačne ladených experimentov v oblasti syntaxe sa vyčleňuje pragmatika, čo súvisí so silným príklonom spoločenských vied k humanizácii. V súvislosti so skúmaním mechanizmov jazyka sa čoraz častejšie hovorí aj o ich antropologicky zadefinovanom využití. Pragmatika zblížuje jazykové roviny (kľúčové slová, konotačná, asociačná sieť – slovná zásoba; text ako syntéza), ale aj humanitné vedné disciplíny, takže veľmi časté je spojenie jazykovedy so psychológiou a sociológiou. Pragmatika (v dotyku so syntaxou a štylistikou) nastoľuje nové otázky o vyjadrovaní zdvorilosti, o genderi, sakrálnosti, kultúre a o medziľudských vzťahoch, čím vlastne pomáha človeku v jeho sebadefinovaní.

Reálne a veľmi naliehavé požiadavky na vznik nového typu gramatík vyslovil český jazykovedec Jan Kořenský začiatkom tretieho tisícročia na smolenickej konferencii o gramatickom výskume v príspevku, v ktorom hovorí o takomto „snění a myšlení“: v gramatikách budúcnosti by mali hrať úlohu aj iné ako čisto jazykovedné kritériá; viac by sa v nich mali prepojiť roviny tradične chápané ako negramatické (štylistika, náuka o slovnej zásobe...); mal by sa do nich premietnuť zreteľ na ich praktického a teoretického adresáta. Alfou a omegou tohto uvažovania o novom type gramatík je spoločenstvo – preň sú určené a z jeho analýzy majú vychádzať.

V našich výkladoch veľmi často figuroval hovoriaci a adresát. V komunikačnej triáde stojí medzi komunikantmi text, komunikát. Umiestňuje sa do stredu, ale nie je ústredný. Centrálnym „produktom“ komunikácie je vždy vzťah komunikantov. Len on je

antropologicky relevantnou dimenziou. Potvrďuje to aj beľné pozorovanie jazykovej komunikácie. Ak sľ účastníkmi tohto vzťahu ľudia dobrej vôle, ľudia s pozitívnou „chémiou“ či magnetizmom, komunikácia prebieha hladšie, bez ťumov. Tajomstvom tejto úspešnosti sľ okrem iného tzv. spoločné poznatky o svete, implicitne prítomné v procese komunikácie. V skutočnosti tu vťak nejde len o encyklopedické poznatky v istej oblasti, ale skôr, ba predovťetkým, o poznanie, v ktorom sa – v súlade s biblickou tradíciou – myslí popri čisto intelektuálnom nahliadaní spolužitie. Jazyková komunikácia tak je uskutočnenie vzťahu, v ktorom sa obojsmerne JA hovoriaceho stáva TY adresáta. V kuľeli času je to proces konverencie, vo svojej čiastkovosti je javom globálnych kultúrnych, a teda aj kozmogenetických procesov.

Literatúra

- BAJZÍKOVÁ, Eugénia – DOLNÍK, Juraj. Textová lingvistika. Bratislava: Stimul 1998. 134 s. ISBN 80-85697-78-5.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára. Gnozeologický a ontologický aspekt lingvistických operácií (transformácie a parafrázy). Jazykovedný časopis, 35, 1984, č. 2, s. 121 – 133.
- ČECHOVÁ, Marie – CHLOUPEK, Jan – KRČMOVÁ, Marie – MINÁŘOVÁ, Eva. Stylistika současné češtiny. Praha: ISV-nakladatelství 1997. 282 s. ISBN 80-85866-21-8.
- DANEŠ, František – HLAVSA, Zdeněk a kol. Větné vzorce v češtině. Praha: Academia 1981. 272 s.
- DANEŠ, František – HLAVSA, Zdeněk – GREPL, Miroslav a kol. Mluvnice češtiny (3). Skladba. Praha: Academia 1987. 748 s.
- DERRIDA, Jacques. Texty k dekonstrukci. Bratislava: Archa 1993. 330 s. ISBN 80-7115-046-0.
- ĎUROVIČ, Lubomír. Modálnosť. Bratislava: Vyd. SAV 1956. 220 s.
- GLOVNĀ, Juraj. Elipsa podmetu a prísudku v prísloviach ako priraďovacích súvetiach s odporovacím spôsobom priradenia. Slovenská reč, 50, 1985, s. 37 – 43.
- GLOVNĀ, Juraj. Vypúšťanie prísudkového slovesa alebo jeho časti v súvetí. Slovenská reč, 56, 1991, č. 4, s. 209 – 213.
- GLOVNĀ, Juraj. Elipsa ako prejav dynamického vzťahu reč – kód. In Zborník k XII. medzinárodnému zjazdu slavistov. Zost. J. Glovnā. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 1998, s. 91 – 108. ISBN 80-8050-183-1.
- GLOVNĀ, Juraj. Eliptické syntaktické konštrukcie. In: Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda, vyd. SAV 2003, s. 183 – 194. ISBN 80-224-0732-1.
- GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr. Skladba spisovné češtiny. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1986. 477 s.
- GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr. Skladba češtiny. Olomouc: Votobia 1998. 503 s. ISBN 80-7198-281-4.
- HAJIČOVÁ, Eva. Negace a presupozice ve významové stavbě věty. Praha: Academia 1975. 168 s.
- HOFFMANNOVÁ, Jana. Stylistika a Současná situace stylistiky. Praha: Trizonia 1997. 200 s. ISBN 80-85573-67-9.

- KAČALA, Ján. Syntaktický systém jazyka. Pezinok: Formát 1998. 144 s. ISBN 80-967911-1-7.
- KAČALA, Ján. Systém jazykových kategórií. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského 2006. 156 s. ISBN 80-223-2135-4.
- KAČALA, Ján. Zložené útvary v jazyku. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej 2010. 133 s. ISBN 978-80-7090-960-7.
- KOŘENSKÝ, Jan. Snění a myšlení o příštích gramatikách přirozených jazyků. In: Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda, vyd. SAV 2003, s. 15 – 18. ISBN 80-224-0732-1.
- KESSELOVÁ, Jana. Opakovanie a jeho funkcia v dialogickom texte. Slovenská reč, 59, 1994, č. 6, s. 343 – 351.
- KOČIŠ, František. Zložené súvetie v slovenčine. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1973. 272 s.
- KOČIŠ, František. O viacnásobnom prísudku zo syntaktického a sémantického hľadiska. Slovenská reč, 55, 1990, č. 2, s. 108 – 117.
- KRČMOVÁ, Marie. K stylovej charakteristike literatúry faktu. In Textika a štylistika. Red. J. Mistrik. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave 1989, s. 269 – 276. ISBN 80-223-0000-4.
- MATHESIUS, Vilém. Několik slov o podstatě věty. In Čeština a obecný jazykozpyt. Praha: Melantrich 1947, s. 224 – 233.
- MIKO, František. Text a štýl. Bratislava: Smena 1970. 189 s.
- MISTRÍK, Jozef. Slovosled a vetosled v slovenčine. Bratislava: Vyd. SAV 1966. 280 s.
- MISTRÍK, Jozef a kol. Encyklopédia jazykovedy. Bratislava: Vydavateľstvo Obzor 1993. 515 s. ISBN 80-215-0250-9.
- MLACEK, Jozef. O viacnásobnosti prísudku a vetného základu. Slovenská reč, 32, 1967, s. 74 – 78.
- MOŠKO, Gustáv. Príručka vetného rozboru. 2. vyd. Prešov: Náuka 2006. 222 s.
- MÜLLEROVÁ, Olga. Mluvený text a jeho syntaktická výstavba. Praha: Academia 1994. 145 s. ISBN 80-200-0489-0.
- ONDREJOVIČ, Slavo – BOSÁK, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára. Moderná gramatika súčasnej poľštiny. Jazykovedný časopis, 38, 1987, č. 2, s. 151 – 171.
- ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia. Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 269 s.
- ORAVEC, Ján – PAVLOVIČ, Jozef. Spisovná slovenčina v televíznej praxi. Bratislava: Československá televízia v SR 1986. 259 s.

- PANEVOVÁ, Jarmila – BENEŠOVÁ, Eva – SGALL, Petr. Čas a modalita v češtině. Praha: Universita Karlova 1971. 169 s.
- PAULINY, Eugen. Vysunutý vetný člen. Slovenská reč, XX, 1955, s. 107 – 109.
- PAVLOVIČ, Jozef. Prostriedky negácie v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 50, 1985, č. 5, s. 265 – 274.
- PAVLOVIČ, Jozef. Termíny z oblasti negácie v jazyku. Slovenská reč, 54, 1989, č. 6, s. 334 – 342.
- PAVLOVIČ, Jozef. Predložka bez ako prostriedok gramatickej negácie. Slovenská reč, 56, 1991, č. 4, s. 203 – 208.
- PAVLOVIČ, Jozef. Negácia v jednoduchej vete. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 2003. 138 s. ISBN 80-968971-3-6.
- PAVLOVIČ, Jozef. Prednášky zo štylistiky. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis 2011. 188 s. ISBN 978-80-8082-494-5.
- PECIAR, Štefan. K formálnej stránke opakovania výrazu. Slovenská reč, 27, 1962, s. 193 – 204.
- RUŽIČKA, Jozef. Vytýčený vetný člen. Slovenská reč, 19, 1954, s. 269 – 275.
- RUŽIČKA, Jozef. Viacnásobný vetný člen. In: Jazykovedné štúdie. 1. Bratislava: Vyd. SAV 1956, s. 154 – 155.
- RUŽIČKA, Jozef. Eliptické vetné konštrukcie. Jazykovedný časopis, 34, 1983, č. 1, s. 31 – 42.
- SGALL, Petr. Generativní popis jazyka a česká deklinace. Praha: Academia 1967. 240 s.
- ŠTĚPÁN, Josef. Čas ve větě a textu. Praha: Univerzita Karlova 1987. 151 s.
- TIBENSKÁ, Eva. Kauzativne konštrukcie z hľadiska sémantickej štruktúry. Jazykovedný časopis, 40, 1989, č. 1, s. 21 – 32.
- TRÁVNÍČEK, František. Mluvnice spisovné češtiny. Část II. Skladba. Praha: Slovanské nakladatelství 1951. 1497 s.
- VAŇKO, Juraj. Aktuálne vetné členenie ako gramatické kritérium. In Syntax a jej vyučovanie. Zost. J. Oravec. Nitra: Dekanát Pedagogickej fakulty v Nitre 1983, s. 213 – 224.
- VAŇKO, Juraj. Funkcia syntaktických prostriedkov v texte umeleckej prózy. In Jazyk a text. Nitra: Pedagogická fakulta Nitra 1987, s. 171 – 188.
- WIMMER, Gejza a kol. Úvod do analýzy textov. Bratislava: Veda, vyd. SAV 2003. 344 s. ISBN 80-224-0756-9.

Názov: Syntax slovenského jazyka II
Autor: doc. PaedDr. Jozef Pavlovič, CSc.
Vydanie: prvé
Vydala: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Rozsah: 65 strán
ISBN 978-80-8082-525-3